

Міністерство освіти і науки України
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Інститут гуманітарної підготовки та державного управління
Кафедра публічного управління та адміністрування

Остафійчук Роман Васильович

УДК 327.341

(індекс)

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Посилення ролі громадянського суспільства в забезпеченні ефективності
публічного управління

Публічне управління та адміністрування

(назва освітньої програми)

281 Публічне управління та адміністрування

(шифр і назва спеціальності)

(підпис, ініціали та прізвище здобувача освітнього ступеня)

Науковий керівник **Молодцов Олександр Володимирович.**, д.держ.упр.,
доцент

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

проф. _____ **І. П. Лопушинський**

(посада) (підпис) (дата) (ініціали та прізвище)

Рецензент

доцент _____ **М. П. Баран**

(посада) (підпис) (дата) (ініціали та прізвище)

Робота містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Івано-Франківськ – 2024

АНОТАЦІЯ

Остафійчук Р. В. Посилення ролі громадянського суспільства в забезпеченні ефективності публічного управління. – Рукопис.

Магістерська робота за спеціальністю 281 – "Публічне управління та адміністрування". – Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. – Івано-Франківськ, 2024.

У дослідженні висвітлено роль громадянського суспільства в забезпеченні ефективності публічного управління. В роботі розкрито теоретико-правові аспекти розвитку громадянського суспільства. Автором проаналізовано та охарактеризовано громадянське суспільство в контексті забезпечення ефективності публічного управління. А також у роботі розглянуто основні шляхи оптимізації розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні для забезпечення ефективності публічного управління.

Актуальність дослідження полягає в тому, що розвиток України як суверенної й незалежної, демократичної, соціальної правової держави, у якій людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою цінністю, неможливий без активної участі в державотворчих і правотворчих процесах громадськості, громадянського суспільства та його інститутів.

Ключові слова: інститути громадянського суспільства, організації громадянського суспільства, суспільна активність, національна стратегія, державна політика, партнерство.

SUMMARY

Ostafiychuk R.V. Strengthening the role of civil society in ensuring the effectiveness of public administration. – Manuscript.

Master's degree in specialty 281 – "Public Administration". – Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. – Ivano-Frankivsk, 2024.

The research highlights the priorities of civil society development in Ukraine. The paper describes the theoretical foundations of civil society development. The author analyzes and characterizes the current state and priority directions of civil society development in Ukraine. Also, the paper considers the main ways of optimizing the development of civil society institutions in Ukraine.

The relevance of the study is that the development of Ukraine as a sovereign and independent, democratic, social rule of law, in which a person, his life and health, honor and dignity, integrity and security are recognized as of the highest value, is impossible without active participation in state-making and law-making processes of the public, civil society and its institutions.

Key words: civil society institutions, civil society organizations, public activity, national strategy, public policy, partnership.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	10
1.1 Визначення поняття громадянського суспільства та його інститутів	10
1.2 Періодизація основних етапів генези громадянського суспільства	15
1.3 Нормативно-правове забезпечення розвитку громадянського суспільства в Україні	19
РОЗДІЛ 2	
ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	25
2.1 Механізм взаємодії органів публічної влади та громадянського суспільства	25
2.2 Співпраця громадянського суспільства з органами публічного управління під час війни	31
2.3 Пріоритети підтримки громадянського суспільства в Україні	40
РОЗДІЛ 3	
ОПТИМІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	49
3.1 Формування ефективної моделі партнерства публічної влади та громадянського суспільства	49

3.2	Аналіз закордонного досвіду державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства	56
	ВИСНОВКИ	63
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
	ДОДАТКИ	82

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що розвиток України як суверенної й незалежної, демократичної, соціальної правової держави, у якій людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою цінністю, неможливий без активної участі в державотворчих і правотворчих процесах громадськості, громадянського суспільства та його інститутів. Громадянське суспільство на сьогодні стало важливим суб'єктом конституційно-правових відносин. Надзвичайно вагомим значення для реалізації демократичних перетворень в Українській державі мають створення належних умов для розвитку громадянського суспільства, громадської ініціативи, налагодження ефективної взаємодії між органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства.

Без розвиненого громадянського суспільства не може існувати демократична і правова держава. При демократичному політичному режимі громадянське суспільство підпорядковує собі державу та контролює її діяльність. Громадянським суспільством створюється держава для задоволення власних потреб, а не заради неї самої. Держава не може вивищуватися над суспільством – вона покликана слугувати йому.

Україна отримала статус кандидата на членство в Європейському Союзі 23 червня 2022 року. Євроінтеграційні прагнення України передбачають перетворення усіх сфер суспільного життя, зокрема й сфери взаємодії держави з громадянами. Взаємодія влади та громадянського суспільства в Україні повинна стати дієвим механізмом, що має за покликання забезпечення пошуку можливостей для досягнення громадянської та політичної згоди, а також надавання допомоги у подоланні кризових ситуацій у відносинах держави та суспільства, створенні ефективно

функціонуючих взаємовідносин виконавчих та законодавчих органів влади, розвитку суспільних та державних засад в управлінні.

Громадянське суспільство – це невід’ємна частина механізму, що має забезпечувати функціонування демократичних інституцій та стабільності політичної та соціально-економічної системи будь-якої країни.

Розвиток громадянської активності населення й становлення відповідних інститутів громадянського суспільства визначають успіх демократичних перетворень в Україні.

Протягом нетривалого періоду Україні довелося пережити повалення корумпованого режиму, повномасштабне вторгнення росії та відторгнення частини території.

Ключовою умовою для успішної протидії повномасштабній військовій агресії російської федерації та запорукою здобуття Перемоги є конструктивна взаємодія влади та громадянського суспільства.

Одним із визначальних факторів безпрецедентного протистояння України повномасштабній агресії рф є розвинуте громадянське суспільство.

Громадський сектор в умовах війни бере на себе багато функцій держави в ситуації, коли механізми взаємодії громадянського суспільства та влади налагоджені ще не достатньо і носять, переважно, формальний характер.

Безпосередні контакти з органами публічної влади мають громадські організації які виконують консультативно-дорадчі (громадські ради, громадська експертиза, участь у розробленні та аналізі проектів нормативно-правових актів тощо) та контрольні функції (Рада громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) та інші).

Утвердження демократії в Україні та потреба у дієвому українському суспільстві об’єктивно вимагає на сьогоднішній день перегляду ролі громадянського суспільства для забезпечення ефективності публічного управління.

Дослідження суті, структури, функцій громадянського суспільства та взаємодії його окремих елементів висвітлюється в працях Ю. Баркова, Т. Бутирської, К. Гаджиєва, М. Кудряшова, З. Голенкова, А. Колодій, О. Крутій, І. Кресіної, М. Михальченко, О. Скрипнюк, І. Хижняк., В. Цвих, І. Юрченка та ін.

Вивчення діалектики взаємовідносин громадянського суспільства і держави простежується в концептах таких дослідників як М. Бойчук, А. Дегтяр, В. Князєв, А. Халецький, А. Сіленко, Ф. Рудич, О. Чувардинський, М. Гурицька та ін.

Нагальними завданнями для забезпечення демократичного розвитку суспільства й держави є подолання неефективності публічного управління, брак політичної волі, нехтування посадовими особами звітністю й відповідальністю перед суспільством. Все це обумовлює необхідність дослідження ролі громадянського суспільства в забезпеченні ефективності публічного управління.

Мета магістерської роботи полягає у розкритті теоретико-правових засад громадянського суспільства та аналізі ролі громадянського суспільства в забезпеченні ефективності публічного управління.

Реалізація мети дослідження обумовила постановку і послідовне розв'язання **таких завдань**:

- розкрити основні підходи щодо визначення сутності громадянського суспільства та його інститутів;
- проаналізувати нормативно-правову базу розвитку громадянського суспільства в Україні;
- охарактеризувати механізм взаємодії органів публічної влади та громадянського суспільства;
- висвітлити співпрацю громадянського суспільства з органами публічного управління під час війни;
- визначити пріоритетні завдання та напрями розвитку громадянського суспільства в Україні;

– окреслити шляхи оптимізації розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні для забезпечення ефективності публічного управління.

Об’єкт дослідження – громадянське суспільство в сучасних умовах державотворення України.

Предмет дослідження – роль громадянського суспільства в забезпеченні ефективності публічного управління.

Методи дослідження. Магістерську роботу виконано на основі використання низки загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Використання системного методу зробило можливим розгляд громадянського суспільства як сукупності підсистем, кожна з яких забезпечує досягнення відповідних цілей. Структурно-функціональний метод використано для вивчення функціональних залежностей елементів громадянського суспільства. Порівняльний метод – для виявлення спільних рис та специфічних особливостей різних моделей громадянського суспільства з метою пошуку оптимальних шляхів розвитку громадянського суспільства в Україні. Інституціональний метод застосовувався для дослідження правових норм функціонування інститутів громадянського суспільства. У роботі також використано традиційні методи теоретичного й емпіричного дослідження – абстрагування, аналіз, синтез, індукція і дедукція, спостереження.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх застосування в аналітико-прогностичній діяльності при визначенні стану і перспектив розвитку громадянського суспільства в контексті ефективності публічного управління.

Структура роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів (дев’ять підрозділів), висновків, списку використаних джерел та додатків, загальний обсяг яких складає 86 сторінок, з них основного тексту – 67. У роботі вміщено 2 рисунки та 5 додатків. Список використаних джерел містить 114 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1 Визначення поняття громадянського суспільства та його інститутів

Поняття і сутність "громадянського суспільства" з часу свого виникнення вирізняються неоднозначністю уявлень, тлумачень і підходів.

Автори методичних рекомендацій "Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства" під поняттям "громадянське суспільство" розуміють сукупність відносин, які виникають на засадах добровільності та самоорганізації між приватними особами та створеними ними організаціями для задоволення їх інтересів, а також такі відносини, що розгортаються поза родинними та комерційними відносинами¹.

Так, у "Юридичній енциклопедії" та "Великому енциклопедичному юридичному словнику" зазначено, що "громадянське суспільство – це суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права. Побудова громадянського суспільства є метою суспільного розвитку, засобом всебічного забезпечення інтересів, прав та свобод людини і громадянина"^{2 3}.

На думку Ю.М. Тодики, громадянське суспільство – це система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів та відносин, що забезпечують умови для реалізації приватних інтересів та потреб індивідів і колективів, для життєдіяльності соціальної і духовної сфер, їх відтворення та

¹ Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства. Методичні рекомендації / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. : А.О. Красносільська, М.В. Лациба, А.В. Волошина, В.О. Купрій, Н.М. Чермошенцева, О.Л. Ващук – К. : Агентство "Україна", 2013. – С.9.

² Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – Т. 1. А-Г. – С. 646.

³ Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К., 2007. – С. 143.

передачі від покоління до покоління⁴. Структурними елементами громадянського суспільства, на думку цього ж ученого, є: 1) добровільно сформовані первинні самоврядні угруповання людей (сім'я, різні асоціації, господарські корпорації, клуби за інтересами, інші суспільні об'єднання); 2) сукупність недержавних суспільних відносин; 3) господарська і приватна частина життєдіяльності людей, їх звичаї, традиції; 4) сфера самоврядних організацій індивідів⁵.

О.В. Скрипнюк вважає, що вищевказане визначення громадянського суспільства та його структури вимагає уточнення. Вчений аргументує це тим, що, по-перше, громадянське суспільство не можна ототожнювати з приватними інтересами і приватноправовими відносинами, так як сучасне громадянське суспільство в Україні не є "втечею від держави" і відображає легітимні інтереси насамперед носіїв публічної влади – народу, територіальних громад, політичних партій, трудових колективів, громадян тощо. По-друге, на думку О.В. Скрипнюка, діяльність громадянського суспільства нині не обмежується соціальною і духовною сферами суспільного життя, оскільки сучасне громадянське суспільство в Україні повинно діяти в усіх без винятку сферах суспільного та державного життя. І, по-третє, вчений зазначає, що серед вітчизняних правознавців поширена думка про те, що громадянське суспільство є не асоціацією певних інститутів і організацій, а станом, "режимом мобілізації" суспільства для захисту своїх легітимних прав та інтересів⁶.

На думку В.Ф. Погорілка, "громадянським суспільством вважається, як правило, соціально неоднорідне, структуроване (стратифіковане) суспільство, що є відносно незалежним від держави. Разом з тим, громадянське суспільство – це спільність вільних і рівноправних людей,

⁴ Конституційне право України / за ред. Ю.М. Тодики, В.С. Журавського. – К., 2002. – С. 187.

⁵ Конституційне право України / за ред. Ю.М. Тодики, В.С. Журавського. – К., 2002. – С. 187.

⁶ Скрипнюк О.В. Конституційне право України / О.В. Скрипнюк. – К. : ІнЮре, 2010. – С. 241-242.

кожному з яких держава забезпечує юридичні можливості бути власником та брати активну і всебічну участь у політичному житті"⁷.

На думку О. Зайчука та Н. Оніщенко, громадянське суспільство – це історичний тип розвитку цивілізації, сутність якого полягає у конкретній якісній характеристиці; це сфера самовиявлення і реалізації потреб та інтересів вільних індивідів через систему відносин (економічних, соціальних, релігійних, національних, духовних, культурних). Структурними елементами цієї системи є організації (політичні партії, громадські об'єднання, асоціації) та різні об'єднання (професійні, творчі, спортивні, конфесійні тощо), що охоплюють всі сфери суспільного життя і є своєрідним регулятором свободи людини⁸.

Громадянське суспільство є самоорганізованою й саморегульованою, автономною сферою громадського життя, в якій функціонують добровільні об'єднання громадян, виникають суспільно значущі ініціативи, формується соціальний капітал (довіра, норми, мережі і навички соціальної взаємодії та солідарності) і, в разі потреби, "виставляються" вимоги політичним суб'єктам та структурам державної влади⁹. У цьому сенсі громадянське суспільство є сукупністю соціальних відносин, через здійснення яких реалізуються основні права людини: на життя, свободу, безпеку, власність тощо.

Структурно громадянське суспільство – це підсистема суспільства як цілого, що наближається до соціальної сфери суспільного життя, яка на пряму не пов'язана з економічно-виробничою та державно управлінською його сферами (рис. 1.1).

Спільні дії, спрямовані на просування або захист власного, і разом з тим колективного, інтересу у законослухняний та підзвітний суспільству спосіб є метою інститутів громадянського суспільства.

⁷ Конституційне право України / за ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики. – К. : Український центр правничих студій, 1999. – С. 88.

⁸ Зайчук О.В. Теорія держави і права : підруч. / О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер. – 2006. [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/law /zaychuk_tdp/zmist.htm.

⁹ Розвиток громадянського суспільства [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://astrolabium.com.ua/downloads/file/FundamentalsOf Democracy_fragment.pdf.

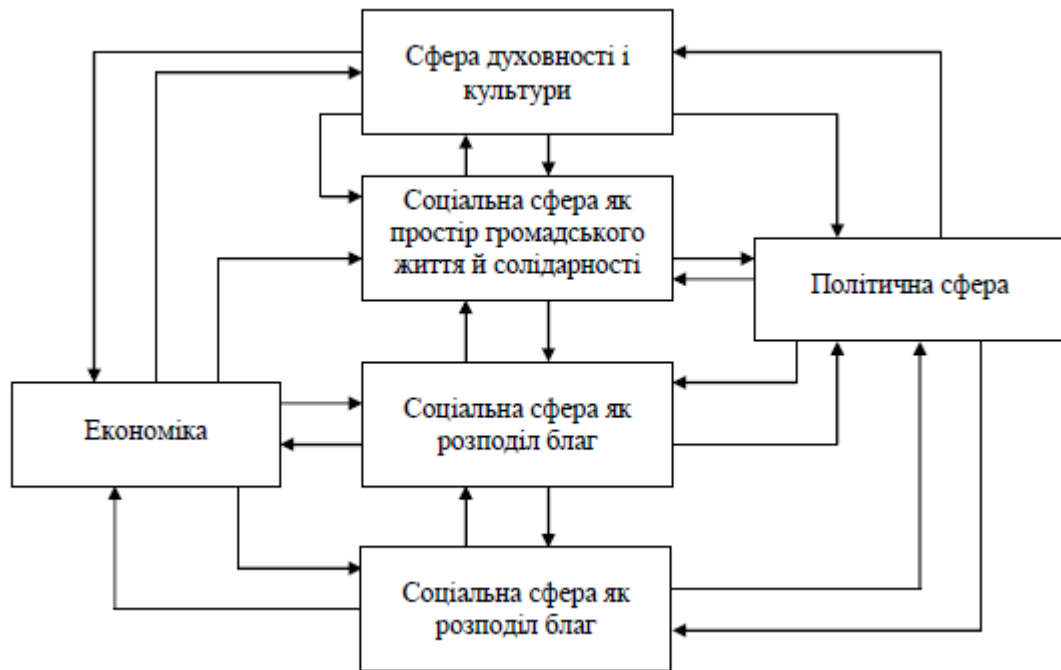

Рис. 1.1 – Місце громадянського суспільства у суспільній системі¹⁰

Чіткого визначення поняття "інститут громадянського суспільства" (далі – ІГС) у законодавстві України немає.

Попри незначні відмінності у різних актах, до цього переліку, на думку авторів методичних рекомендацій "Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства", включено: громадські об'єднання; благодійні організації; професійні і творчі спілки; організації роботодавців; саморегулювні організації та організації, які здійснюють професійне самоврядування; релігійні організації; органи самоорганізації населення; недержавні засоби масової інформації; інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства¹¹.

Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства діє в більшості країн розвиненої демократії, і зумовлюється це усвідомленням того, що діяльність громадянського суспільства має відповідати інтересам держави.

¹⁰ Розвиток громадянського суспільства [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://astrolabium.com.ua/downloads/file/FundamentalsOfDemocracy_fragment.pdf.

¹¹ Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства. Методичні рекомендації / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. : А.О. Красносільська, М.В. Лациба, А.В. Волошина, В.О. Купрій, Н.М. Чермошенцева, О.Л. Ващук – К. : Агентство "Україна", 2013. – С.9.

Інститути громадянського суспільства забезпечують:

- надання якісних та економічно ефективних соціальних послуг, зокрема завдяки виробленню інноваційних підходів до забезпечення таких послуг;
- організацію приватних та юридичних осіб для самостійного задоволення їх інтересів без додаткових фінансових або адміністративних витрат з боку держави;
- поширення благодійної допомоги;
- формування, представлення та просування інтересів різних груп населення як серед самих громадян, так і в комунікації з органами державної влади;
- забезпечення значної ефективності рішень органів публічної влади з огляду на врахування інтересів різних соціальних груп.

Діючи таким чином, ІГС підтримують та відтворюють демократичну політичну культуру, а також відіграють помітну роль у забезпеченні суспільної стабільності.

Отже, завдяки сприянню розвитку громадянського суспільства держава:

- звільняє себе від функції надання соціальних послуг із збереженням високих соціальних стандартів для населення;
- покращує якість публічно-правових рішень через більш повне врахування потреб населення, альтернатив та можливих наслідків рішень;
- підвищує рівень довіри до органів публічної влади та рівень легітимності публічно-правових рішень;
- забезпечує готовність населення до належного виконання публічно-правових рішень.

В Україні не можна вважати сприятливим правове середовище для розвитку громадянського суспільства. Створюються штучні бар'єри для громадської активності, зокрема через процедуру реєстрації інститутів громадянського суспільства. Інститути громадянського суспільства не мають

ефективних стимулів для своєї діяльності та підтримки з боку фізичних та юридичних осіб. До державної фінансової підтримки має доступ лише незначний відсоток організацій.

Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства, на думку М. Лациби, має за мету створення сприятливого середовища для подальшого розвитку громадянського суспільства на основі моделі консультативної демократії¹².

Таким чином, громадянське суспільство – це система суспільних інститутів, які незалежні від влади, які функціонують на демократичних засадах, вступають з владою у економічні, соціальні, культурні, духовні, правові і політичні відносини. Громадянське суспільство має складну внутрішню структуру, яка характеризується складом учасників (інститутами), принципами їх діяльності, функціями та нормами.

1.2 Періодизація основних етапів генези громадянського суспільства

Становлення та функціонування інститутів громадянського суспільства пов'язано з системою правління, режимом і політичною культурою.

Громадянське суспільство, на переконання Я.В. Честоколяного, утвердилось як важлива частина конституційного дизайну та трансформується з політико-правової ідеї у феномен громадсько-політичного буття після унормування права на свободу асоціацій, доступ громадян до управління державними справами, а також після позитивного унормування їх права обиратися й бути обраними, у тому числі й від політичних партій, у перших конституціях і деклараціях та білях про права в Європі та Америці в кін. XVIII-XIX ст. Із цього часу в юридичній бібліографії традиційно розпочинається відлік утвердження в конституційному праві громадянського

¹² Лациба М. Розвиток громадянського суспільства. Що для цього може зробити держава / М. Лациба // Громадянське суспільство. – 2011. – № 4 (18). – С. 6.

суспільства, початки його взаємодії з державою та бізнесом на паритетних засадах¹³.

Теорія генезису громадянського суспільства, більш відома як "Громадянське суспільство -I, -II, -III", обґрунтована американським ученим Дж. Александером. У ній виділено три основні етапи (епохи) утвердження та розвитку громадянського суспільства в західноєвропейській теорії. Так, епоха "Громадянське суспільство – I", на думку Дж. Александера, охоплює період з кін. XVII до сер. XIX ст. Наступна, друга епоха, або ж "Громадянське суспільство – II", на думку Дж. Александера¹⁴, тривало із середини XIX і до середини XX ст. Епоха "Громадянське суспільство – III" була започаткована після завершення Другої світової війни, призвела до відродження ідей громадянського суспільства та пробудження його соціальної активності в кін. XX ст. і триває донині. Саме в 70-80-х роках XX ст. ідеї громадянського суспільства були привнесені через масові антивоєнні та студентські громадянські рухи в конституційну площину¹⁵.

І, хоча робота Дж. Александера завершується аналізом генезису громадянського суспільства в XX ст., можна передбачити, що з кінця XX ст., після хвилі "оксамитових революцій" і руйнування колишнього радянського союзу і т.з. "соціалістичного табору", який заперечував цінність громадянського суспільства, світ вступив у нову епоху генезису громадянського суспільства, яка іще лише утверджується як предмет відповідних наукових досліджень¹⁶.

На "постАлександрівську" епоху припадає й зародження та розвиток громадянського суспільства в незалежній Україні. Хоча, слід зауважити на

¹³ Чистоколяний Я.В. Основні напрями розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні в трансформаційний період / Я.В. Чистоколяний // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2016. – Вип. 3. – С. 14.

¹⁴ Alexander J.C. Civil Society I, II, III : Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformations / In the book : Real Civil Society / Dilemmas of Institutionalization / Ed. By Jeffrey C. Alexander. – London : New Delhi, 1998. – 326 p.

¹⁵ Alexander J.C. Civil Society I, II, III : Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformations / In the book : Real Civil Society / Dilemmas of Institutionalization / Ed. By Jeffrey C. Alexander. – London : New Delhi, 1998. – 326 p.

¹⁶ Чистоколяний Я. Періодизація основних етапів становлення та розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні / Я. Чистоколяний // Історико-правовий часопис. – 2016. – № 1 (7). – С. 108-110.

те, що і сама незалежність України стала результатом формування життєздатних інститутів громадянського суспільства національного спрямування в колишній УРСР, починаючи з 1988 р. Насамперед ідеться про започаткування в Україні за часів колишнього радянського союзу т.з. "перебудови" (1987-1991 рр.) утвердження та боротьбу за незалежність "Народного Руху України", "Товариства Лева", "СНУМ" і інших громадських рухів і організацій¹⁷.

Щодо генезису громадянського суспільства в незалежній Україні, то однією з перших в українській конституційно-правовій науці у 2004 році періодизацію генезису громадянського суспільства в незалежній Україні запропонувала О. Ващук.

У ній виділено чотири основні етапи генезису громадянського суспільства в Україні:

1) становлення національного законодавства про громадські організації та прийняття рамкового закону "Про об'єднання громадян" від 16 червня 1992 року (1991-1995 рр.);

2) конституціоналізація громадських організацій, яка виразилася в закріпленні на конституційному рівні основних принципів їх правового статусу (1996-1997 рр.);

3) гармонізація національного законодавства з європейськими та світовими стандартами (1998-2001 рр.);

4) корегування національного законодавства в частині діяльності окремих видів громадських організацій (з 2002 року)¹⁸.

Слід зауважити те, що запропонована вченою періодизація сприяла подальшому дискурсу щодо проблеми становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні.

¹⁷ Чистоколяний Я.В. Основні напрями розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні в трансформаційний період / Я.В. Чистоколяний // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2016. – Вип. 3. – С. 16.

¹⁸ Ващук О.М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О.М. Ващук ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2004. – С. 5.

На думку Я.В. Честоколяного, генезис громадянського суспільства в Україні нараховує сім основних етапів;

1) утвердження перших легітимних, орієнтованих на національно-визвольну боротьбу інститутів громадянського суспільства ("Народний Рух України" і ін.) та подолання гегемонії КПРС у Декларації про державний суверенітет України (1988-1991 рр.);

2) утвердження в незалежній Україні громадянського суспільства в особі громадських організацій і профспілок та закріплення в Конституції України 1996 р. основ його розвитку і функціонування (1991-1996 рр.);

3) конституційно-правове унормування правового статусу основних інститутів громадянського суспільства в спеціальних законах та створення державою правових механізмів їх залучення до участі в державному управлінні (1996-2004 рр.);

4) зміна ландшафту громадянського суспільства та активізація його інститутів під впливом Помаранчевої революції 2004 р., легітимізація в 2009 р. асоціацій місцевого самоврядування (2004-2010 рр.);

5) посилення регулятивного впливу держави на розвиток громадянського суспільства, формалізація залучення інститутів громадянського суспільства до участі в управлінні державними справами (2010-2013 рр.);

6) активізація громадянського суспільства та ініціювання ним Євромайдану 2013 р. і Революції Гідності 2014 р., посилення волонтерських рухів та реформаторських рухів, спрямованих на євроінтеграцію (2013-2016 рр.);

7) прийняття нової Національної стратегії розвитку громадянського суспільства та мобілізація потенціалу громадянського суспільства на захист територіальної цілісності України, проведення правових реформ (з 2016 р.)¹⁹.

Отже, сьогоднішній та майбутній розвиток громадянського суспільства має тісний зв'язок із попереднім досвідом генезису самого громадянського

¹⁹ Чистоколяний Я. Періодизація основних етапів становлення та розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні / Я. Чистоколяний // Історико-правовий часопис. – 2016. – № 1 (7). – С. 110-11.

суспільства, уявлень і знань про нього, а також відповідної правотворчої та правозастосовної практики. Історична періодизація розвитку громадянського суспільства в Україні важлива як з точки зору пошуку спільних рис, актуальних для різних етапів її розвитку, визначення традицій національного державотворення, так і з огляду на перспективи побудови правової, соціально-орієнтованої держави.

1.3 Нормативно-правове забезпечення розвитку громадянського суспільства в Україні

На протязі 1991-2004 рр. було закладено законодавчу легітимацію основ діяльності громадянських організацій в Україні: ухвалено базові для функціонування ІГС закони, а саме: "Про об'єднання громадян", "Про благодійництво та благодійну діяльність", "Про свободу совісті та релігійні організації", "Про молодіжні та дитячі громадські організації", "Про органи самоорганізації населення", "Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку", "Про професійних творчих працівників та творчі спілки", "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності", "Про організації роботодавців", "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань"²⁰.

Помаранчева революція 2004-2005 рр. була важливим етапом становлення громадянського суспільства в різних його виявах, у т.ч. формування соціального капіталу та горизонтальних неформальних мереж, практик солідарності та мобілізації.

У 2007 р. було схвалено Концепцію сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства²¹ (затверджена розпорядженням КМУ від 21.11.2007 року № 1035-р), а у 2012 р. – створено Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства та затверджено

²⁰ Стан розвитку громадянського суспільства в Україні : шлях протягом 30-ти років та ключові аспекти 2021 року : аналіт. доп. – Київ : НІСД, 2021. – С. 27.

²¹ Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2007 № 1035-р [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1035-2007-p>

Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства (Указ Президента України від 25 січня 2012 року № 32/2012 "Питання розвитку громадянського суспільства в Україні"²², яким затверджено Положення про Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства та її персональний склад; Указ Президента України від 24 березня 2012 року № 212/2012 "Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації"²³, яким затверджено відповідні Стратегію та План першочергових заходів щодо її реалізації.).

На виконання останньої було розроблено й ухвалено низку нормативно-правових актів, найвагомішим з яких став Закон України "Про громадські об'єднання"²⁴, який був уведений в дію 1 січня 2013 р. Розробники цього документа спиралися на основні європейські стандарти щодо законодавчого регулювання діяльності неурядових організацій та кращі європейські практики. Проте формальний підхід до виконання багатьох законодавчих норм призвів до того, що громадськість не сприйняла їх як вияв щирого прагнення органів державної влади до розвитку партнерства з громадянським суспільством. Категоричне небажання йти на компроміс із громадянським суспільством влада продемонструвала під час Євромайдану в 2013-2014 рр., зокрема й схвалюючи відповідні законодавчі акти.

Після відмови режиму В. Януковича від підписання на Вільнюському саміті 2013 р. Україною Угоди про асоціацію з ЄС (далі – УА) та виникнення внаслідок цього суспільно-політичної кризи роботу цієї Координаційної ради й подальшу реалізацію вказаної Стратегії було призупинено.

Згодом Указом Президента України від 28 квітня 2015 р. № 246/2015 "Про ліквідацію деяких консультативно-дорадчих органів, утворених

²² Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 25 січня 2012 року № 32/2012 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/32/2012>

²³ Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : Указ Президента України від 24 березня 2012 р. № 212/2012 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/212/2012>

²⁴ Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>

Президентом України"²⁵ Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства було ліквідовано (фактично вона не діяла з листопада 2013 р.). Також цим Указом скасовано дію деяких попередніх нормативно-правових актів, що регламентували діяльність Координаційної ради та внесено відповідні зміни до тексту самої Стратегії. Зокрема, в ньому зазначено, що "Результати аналізу ефективності реалізації Стратегії можуть бути підставою для актуалізації її положень".

Співробітництво безпосередньо між організаціями громадянського суспільства (далі – ОГС) України та ЄС, участь незалежних громадських експертів та їх об'єднань в діяльності двосторонніх органів, що утворюються для інституціонального забезпечення дієвості УА, подальше наближення вітчизняного законодавства (як загалом, так і щодо громадянського суспільства) до відповідних європейських стандартів є важливими напрямками реалізації завдань УА та імплементації її положень.

У главі 26 "Співробітництво з питань громадянського суспільства" Розділу V УА визначено такого співробітництва: "а) зміцнення контактів та взаємного обміну досвідом між усіма секторами громадянського суспільства в Україні та державах – членах ЄС; б) залучення організацій громадянського суспільства до реалізації цієї Угоди, зокрема моніторинг її виконання, а також до розвитку двосторонніх відносин Україна – ЄС; с) забезпечення ліпшої обізнаності та розуміння щодо України в державах – членах ЄС, зокрема її історії та культури; д) забезпечення ліпшої обізнаності та розуміння щодо Європейського Союзу в Україні, зокрема його базових цінностей, функціонування та політики" (ст. 443)²⁶. Там само декларується, що сторони сприяють діалогу та співробітництву між учасниками громадянського суспільства з обох сторін як невід'ємної частини відносин між Україною та ЄС.

²⁵ Про ліквідацію деяких консультативно-дорадчих органів, утворених Президентом України : Указ Президента України від 28 квітня 2015 р. № 246/2015 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/246/2015>

²⁶ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27.06.2014 [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011

Варто відзначити масштабну роботу, здійснювану з метою інституційного забезпечення реалізації УА. Так, на її виконання створено Урядовий офіс з питань європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України, який, крім іншого, має опікуватися підготовкою та поданням пропозицій стосовно залучення представників громадянського суспільства до процесу прийняття Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади рішень у сфері європейської інтеграції.

Незважаючи на складні соціально-політичні та економічні умови, що суттєво погіршуються зовнішньою агресією, з 2015 року розпочато реальний процес всеохоплюючих реформ, зокрема, в економічній і соціальній сферах.

Було ухвалено Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності" від 05 березня 2015 р. № 246-VIII²⁷, який врахував передовий міжнародний досвід і нові виклики, що постали перед Україною. Цим Законом скасовано низку бюрократичних обмежень, що дає можливість більш оперативно надавати волонтерську допомогу військовослужбовцям в зоні ООС/АТО, пораненим, сім'ям загиблих, переміщеним особам, інвалідам, людям похилого віку й іншим категоріям, які потребують соціальної підтримки; уточнено терміни "волонтерська діяльність" та "волонтер"; замінено термін "волонтерська організація" на термін "організації та установи, які залучають до своєї діяльності волонтерів"; знято обмеження для здійснення волонтерської діяльності організаціями та установами, зокрема, і з укладанням договору з волонтером про її здійснення, і без нього; уточнено права та обов'язки волонтерів та організацій і установ, які залучають до своєї діяльності волонтерів; враховано особливості відшкодування витрат, пов'язаних з наданням волонтерської допомоги, внесено інші зміни, що сприятимуть розвитку волонтерської діяльності.

²⁷ Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності : Закон України від 05 березня 2015 р. № 246-VIII [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/246-19>

17 липня 2015 року Верховна Рада України ухвалила закон "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування неприбуткових організацій"²⁸, що має за мету зменшення податкового тиску на одержувачів благодійної допомоги, на благодійні, громадські та релігійні організації, що їй надають, а також на громадські об'єднання, що існують за рахунок членських внесків.

26 лютого 2016 року Президент України підписав Указ "Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні"²⁹, згідно якого була затверджена Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки.

Початком нового етапу створення позитивного правового середовища для ІГС вважаємо ухвалення 27 вересня 2021 року Президентом України Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки³⁰.

Новий документ державної політики, крім актуальних проблем розвитку громадянського суспільства, які не вдалося вирішити за період дії попередньої Національної стратегії, таких як урегулювання питань інституційної підтримки ІГС, удосконалення правового забезпечення волонтерської діяльності та розвитку соціального підприємництва, враховує також нові виклики. Зокрема, одним із завдань нової Національної стратегії є створення механізмів для обміну інформацією та обговорення проблемних питань, пов'язаних із безпекою діяльності представників інститутів громадянського суспільства.

²⁸ Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування неприбуткових організацій : Закон України від 17.07.2015 № 652-VIII [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/652-19>

²⁹ Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26.02.2016 № 68/2016 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/68/2016>

³⁰ Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки : Указ Президента України від 27.09.2021 р. №487/2021 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/documents/4872021-40193>

Відповідно до указу, Кабінет Міністрів повинен розроблювати щорічний план заходів з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні.

Отже, нова суспільна та політична ситуації, що склалися в Україні після російської агресії, об'єктивно потребували негайного перегляду й актуалізації засад державно-громадської взаємодії на рівні концептуальних документів державної політики. Для повноцінного сприяння розвитку громадянського суспільства Президентом України було затверджено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки, яка на даний час є основним документом, покликаним сприяти державній підтримці громадянського суспільства в Україні.

РОЗДІЛ 2

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

2.1 Механізм взаємодії органів публічної влади та громадянського суспільства

Революція Гідності разом із підписанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом надали потужний імпульс інтеграції України у європейський політико-правовий та соціально-економічний простір³¹.

Упродовж 2014-2019 рр. відбувається небачене з кінця 80-х ХХ ст. посилення ролі громадянського суспільства в основних напрямках діяльності держави шляхом волонтерської підтримки оборони від зовнішньої агресії, здійснення контролю за діями органів влади, ухваленням та реалізацією державних рішень при проведенні низки реформ та в боротьбі з корупцією.

Публічне управління в Україні за останні роки продовжує трансформуватися та удосконалюватися, віддзеркалюючи відповідні зміни в суспільно-політичному житті країни. Такий процес певним чином актуалізує питання, які вже неодноразово розглядалися науковцями, і, здавалось, не вимагали подальшого дослідження. Так, розвиток місцевого самоврядування на рівні територіальних громад та їх об'єднань, викликані реформою децентралізації знову привернули увагу науковців до поняття взаємодії органів публічного управління та громадянського суспільства. Науковці звертають увагу, на такі складові процесу взаємодії як побудова комунікації

³¹ Канавець М. Сучасний стан і перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні та взаємодії органів державної влади з громадкістю / М. Канавець // Ефективність державного управління. – 2018. – Вип. 2(55), Ч. 1. – С. 154.

між владою та суспільством, виникають питання щодо форм та методів такої взаємодії³².

Як зазначає І.В. Артеменко, взаємодія – широкий загальний термін, що позначає таку сумісну дію кількох об'єктів або суб'єктів, при якій результат дії одного з них впливає на інші. Значення категорії "взаємодія" полягає в тому, що вона обумовлює наявність нових інтегративних якостей цілого або цілісної системи, не властивих частинам і компонентам, що її утворюють³³.

Досить часто у наукових публікаціях з даної проблематики зустрічаємо поняття "взаємодія" та "співпраця" як синоніми, що не відображає період тривалості та ролі сторін у процесі. Наприклад, співпраця може тривати в рамках реалізації певного проєкту, а громадські організації або представники бізнесу бути його запрошеними учасниками; в рамках проєктів громадські організації або представники бізнесу можуть виступати як об'єкти, на які дію проєкту спрямовано. У той же час взаємодія сприймається як сталий тривалий процес, результатом якого можуть бути суттєві суспільно-політичні зрушення.

Саме поняття "взаємодія" відображає рівень контактів «публічна влада – громадянське суспільство», який має спиратися на нормативноправові акти, мати чітке юридичне закріплення, визначену мету, окреслені результати. Такий підхід дозволить надати конкретики, систематизувати та спрямувати вектор спільної роботи і органів публічної влади і широких кіл громадськості, сприятиме взаємній зацікавленості у досягненні цілей, пов'язаних з процесом демократизації всіх сфер державного управління та суспільного життя, соціально-економічним та духовним прогресом, всебічним забезпеченням захисту прав і свобод людини та громадянина.

³² Щетініна Т.О. Взаємодія органів публічного управління та громадянського суспільства : теоретичні аспекти / Т.О. Щетініна // Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу академії за підсумками науково-дослідної роботи в 2020 році. – Полтава, 2021. – С. 28.

³³ Артеменко І.В. Взаємодія суб'єктів формування і реалізації молодіжної політики в Україні : вибір моделі / І.В. Артеменко // Аспекти публічного управління. – 2017. – Том 5, № 1-2 (39-40). – С. 19–25.

Щоб забезпечити ефективну взаємодію громадянського суспільства та державних владних структур необхідна наявність відповідних інститутів та норм.

По-перше, це – наявність безпосередньої інституційної основи такої співпраці, себто відповідних діючих структур-посередників у державному механізмі.

По-друге, важливий фактор – нормативно-правова база, якою передбачено правову оформленість участі інститутів громадянського суспільства в суспільно-політичних процесах.

По-третє, дуже важливу роль відіграє відповідна суспільна свідомість та утвердження демократичних ідеалів.

Як зазначає Д.Д. Чумаков, назрілою та необхідною складовою політичної модернізації і демократизації України, що є прямим шляхом до досягнення суспільної стабільності у майбутньому, є забезпечення адекватного рівня взаємодії між державою та громадянським суспільством. За умов паритетного діалогу можливе взаємовигідне партнерство між державою та елементами громадянського суспільства, і тому надзвичайно актуальним є питання пошуку новітніх засобів комунікації і відповідної інтеракції³⁴.

Взаємодія влади та громадськості – це двосторонній складний процес, яким передбачено вплив влади на громадян, громадські організації, політичні партії через систему державних установ, органів влади, економічне середовище. У свою чергу, громадськість може впливати на владні органи за рахунок активного залучення громадян до державного управління, безпосереднього впливу на діяльність законодавчих та виконавчих органів влади.

У сучасних умовах взаємодія між державою та громадянським суспільством, як відзначає А.Є. Лясота, реалізується за допомогою певних засобів та інструментів:

³⁴ Чумаков Д.Д. Проблема розвитку громадянського суспільства в Україні в контексті його взаємодії з інститутом держави / Д.Д. Чумаков // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2014. – № 6. – С. 134.

- створення та подальша робота громадських рад при державних структурах, а саме міністерствах, окремих відомствах, силових та безпекових структурах (зазвичай цей метод характерний для співпраці між державою та громадськими об'єднаннями);
- укладення угод між державою з однієї сторони та інститутами громадянського суспільства з іншої;
- реалізація спільних управлінських, дослідницьких, інформаційно-аналітичних та інших соціально значимих проектів,
- проведення спільних наукових та просвітницьких заходів, а саме конференцій, семінарів, круглих столів присвячених питанням інформаційної безпеки із залученням представників державних органів і громадськості;
- громадські слухання, консультації та реалізація громадських ініціатив³⁵.

Взаємодія влади та громадянського суспільства в Україні повинна стати дієвим механізмом, що має за мету забезпечення пошуку можливостей для досягнення громадянської та політичної згоди, вона також має надавати допомогу у подоланні кризових ситуацій у відносинах держави та суспільства. Для покращення комунікації органів публічної влади з громадськістю в сучасних умовах необхідно запроваджувати інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) у процесі нових форм взаємодії влади та суспільства відповідно до принципів дорадчої демократії.

Розвиток механізмів електронної участі громадян у житті держави (E-Participation) у світовій практиці вже не є новою темою для досліджень.

Українська держава вже реалізувала елементи партисипативного механізму громадського управління як на державному рівні, так і на рівні органів місцевого самоврядування. Основні форми партисипативних відносин органів влади з населенням (інформування, консультації, діалог) та їхня реалізація залежить від ініціатора такої взаємодії (рис.2.1).

³⁵ Лясота А.Є. Сучасний стан та перспективи розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні / А.Є. Лясота // Грані. – 2018. – Т. 21, № 10. – С. 144.

Рис. 2.1 – Схема дії (функціонування) партисипативного механізму громадського управління³⁶

До найпоширеніших в Україні форм діалогу держави та громадянського суспільства можна віднести діяльність суспільно-консультативних рад при органах та інститутах державної влади, громадські слухання, експертизи, механізми громадянського контролю, конкретні практики участі, партнерства, переговорні процеси, звернення громадян до органів влади, отримання публічної інформації, опитування громадської думки, інтерактивні виступи керівників влади всіх рівнів, парламентські та позапарламентські дебати, агрегацію та артикуляцію інтересів соціуму у ЗМІ політичними партіями, профспілками, органами місцевого самоврядування, а також іншими організаціями та інститутами громадянського суспільства.

Органи публічної влади, як і раніше, зобов'язані "інформувати" та "висвітлювати" свою діяльність, а не ухвалювати рішення в процесі діалогу з

³⁶Бурик З.М. Питання владно-громадської взаємодії в умовах євроінтеграції / З.М. Бурик, В.В. Черняхівська // Публічне управління та митне адміністрування. – Спецвипуск. – 2022. – С. 20.

громадськістю. Участь громадян у виробленні та реалізації державної політики перебуває на низькому рівні.

В Україні модернізація владно-громадської взаємодії була здійснена шляхом приєднання до міжнародної ініціативи "Партнерство "Відкритий уряд"" (Open Government Partnership – OGP), яку започаткували 2011 року в США. В ній сформульовано п'ять основних завдань: поліпшення роботи державних органів; посилення підзвітності державних органів; підвищення ефективності управління державними ресурсами; створення безпечнішого суспільства; поліпшення корпоративної звітності³⁷. Це призвело до появи в нашій країні, відомих у ЄС, механізмів взаємодії влади та громадськості: е-консультація, е-звернення, е-петиція; доступ до публічної інформації (відкриті дані); європейська практика з формування громадського бюджету участі, який є головним чинником контролю фінансової діяльності органів публічної влади³⁸.

Інформування громадськості в Україні здійснюють шляхом оприлюднення відомостей на вебсайтах органів центральної виконавчої влади та місцевого самоврядування, єдиному державному вебпорталі відкритих даних data.gov.ua, у системі державних закупівель ProZorro, вебпорталі публічних фінансів України Є-data, вебсервісі "Пошуково-аналітична система 007".

Одним з ключових завдань удосконалення владно-громадської взаємодії є з'ясування можливостей використання потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій для взаємодії органів публічної влади з населенням та вирішення протиріч. Важливим є розуміння того, як різні групи населення виявляють свою суб'єктність у вирішенні спільних проблем та у відносинах з органами публічної влади.

Необхідно зазначити, що нині відомості, поширювані органами публічної влади через соціальні мережі чи месенджери, не мають статусу

³⁷Бурик З.М. Питання владно-громадської взаємодії в умовах євроінтеграції / З.М. Бурик, В.В. Черняхівська // Публічне управління та митне адміністрування. – Спецвипуск. – 2022. – С. 21.

³⁸Бурик З.М. Питання владно-громадської взаємодії в умовах євроінтеграції / З.М. Бурик, В.В. Черняхівська // Публічне управління та митне адміністрування. – Спецвипуск. – 2022. – С. 21.

офіційної публікації, але вони мають суттєву перевагу – можливість забезпечення ефективної комунікації із громадянами.

Отже, в умовах євроінтеграційних прагнень України, модернізація взаємодії між громадськістю та органами публічної влади, наближення її до стандартів Європейського Союзу, побудова ефективної моделі комунікативної діяльності органів публічної влади – це одні із найактуальніших завдань.

2.2 Співпраця громадянського суспільства з органами публічного управління під час війни

З перших днів російського вторгнення громадськість активно включилась до волонтерської діяльності, організувала системну допомогу Збройним Силам України, забезпечила прийом внутрішньо переміщених осіб, надавала підтримку всім, хто опинився в складних життєвих обставинах. В цілому, за більш ніж два роки війни безперебійна взаємодія між громадянським суспільством та публічною владою була налагоджена. Втім цілісна струнка система механізмів її забезпечення все ще не сформувалась. Саме тому питання налагодження механізмів взаємодії громадськості та влади потребує ретельного дослідження з метою їх нормативно-організаційного оформлення в умовах воєнного стану. Не менш важливим здається і запит на формування культури відкритого конструктивного діалогу громадянського суспільства та органів публічного управління як запоруки успішної післявоєнної відбудови держави³⁹.

Як доводять дослідження, активну участь у громадській діяльності тривалий час приймала незначна частка громадян України, причому цей відсоток упродовж 2013- 2018 рр. стабільно становить 8-10%⁴⁰.

³⁹Мамонтова Е.В. Співпраця громадянського суспільства з органами публічного управління під час війни : архетипні рекомендації щодо налагодження конструктивного діалогу / Е.В. Мамонтова // Наукові перспективи. – № 5(47). – 2024. – С. 137.

⁴⁰Ключові виклики для розвитку громадянського суспільства, 2020. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2020 році : матеріали. щоріч. доп. / [Корнієвський О., Сидоренко Д., Пеліванова Н. та ін.]; за заг. ред. Ю. Тищенко, Ю. Каплан. – Київ : НІСД, 2021. – С. 14.

Ситуацію кардинально змінили події 24 лютого 2022 року. Україна опинилась в ситуації екзистенційного випробування. Російська агресія загальмувала розвиток майже всіх сфер людського та соціального буття в Україні, оскільки за два роки війни ми зазнали величезних людських та матеріальних втрат. На сьогодні російсько-українська війна 2022 р. визнана однією із самих смертоносних в Європі з часів Другої світової війни. За даними ООН, тільки за період з 24 лютого по 26 грудня 2022 р. число загиблих серед цивільного населення України становить 6 884 особи, 10 947 були поранені⁴¹. Нажаль, 2023 та 2024 року ситуація залишається незмінною, адже в Україні продовжується широкомасштабна війна, і щоденно надходить інформація про нові жертви. Не менш критичними є втрати в промисловій, логістичній, соціально-економічній, екологічній сферах. Ціллю агресора стають пам'ятки культури, знакові та символічні об'єкти архетипового ландшафту українського універсуму, що негативно позначається на психологічному стані населення.

Все це змушує українське суспільство та керівництво країни робити переакцентуацію у виборі внутрішньо- та зовнішньополітичних пріоритетів на користь захисту життя громадян та збереження самої Української державності. У таких умовах об'єктивним стало і зниження темпів та результативності просування України на європейському векторі, і, як наслідок, гальмування впровадження європейських стандартів взаємодії громадянського суспільства і державної влади.

Екзистенційний характер війни, коли Перемога стає не тільки умовою збереження Української державності, але й умовою виживання самої української нації, вимагає від українського політикуму та суспільства максимального фокусування уваги саме на темі війни. Це позначилось на структурі громадянського суспільства України. Перед усім суттєво змінилися напрями діяльності громадських організацій.

⁴¹З початку війни в Україні загинули майже 7 тис. цивільних людей – ООН. – Українська правда, 28 грудня 2022 р. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2022/12/28/7382634>.

Діяльність волонтерських та благодійних громадських організацій, спрямована на вирішення соціальних проблем багатьох груп населення, які виникли у зв'язку з розв'язанням повномасштабної війни в Україні, зіграла і продовжує відігравати величезну роль, особливо в умовах обмеженого бюджетного фінансування та неефективності дій держави та органів місцевого самоврядування. Така діяльність, як зазначає В. Гончарук, не призводить до суттєвого впливу на покращення політичної та соціально – економічної ситуації в державі загалом, адже не тільки не стимулює органи державної влади та органи місцевого самоврядування бути більш ефективними, а й навпаки, дозволяє таким чином переадресувати ІГС вирішення проблемних питань, які мали б вирішувати органи влади⁴².

Зауваження різке, але, на жаль, об'єктивне. Громадський сектор в умовах війни бере на себе багато функцій держави в ситуації, коли механізми взаємодії громадянського суспільства та влади налагоджені ще не достатньо і носять, переважно, формальний характер.

У такий скрутний момент громадянське суспільство стало надійною опорою влади. Діалог розгортався поза вимогами формальних процедур та часових рамок. Представники місцевої влади зверталися до активної частини громадськості за підтримкою, зокрема з проханням мешканців тилкових міст стати волонтерами для внутрішньо переміщених осіб.

У цьому зв'язку варто наголосити, що інститути громадянського суспільства виступили здебільшого партнерами держави, сприяючи органам влади в оперативному вирішенню проблем, які ті не в змозі були вирішити в стислі терміни в умовах воєнного стану. Зі свого боку, влада, розуміючи роль громадської допомоги під час війни, прагнула налагодити конструктивну співпрацю з громадськими організаціями через відкритий діалог.

Важливим кроком у посиленні взаємодії влади з громадянським суспільством під час правового режиму воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України став Указ Президента України

⁴²Гончарук В. Реалізація механізмів взаємодії органів влади та інститутів громадянського суспільства: виклики та перспективи / В. Гончарук // Аспекти публічного адміністрування. – Вип. 10 (5). – 2022. – С. 37.

від 1 березня 2022 року № 86/2022 "Питання Радника – уповноваженого Президента України з питань взаємодії з громадськими об'єднаннями та добровольчими формуваннями, які беруть участь у забезпеченні національної безпеки"⁴³.

У своїй політиці щодо оптимізації механізмів діалогової взаємодії з громадянським суспільством в умовах воєнного стану органи публічного управління України керуються принципами Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки.

Не зважаючи на те, що Стратегія розроблялась в 2021 р., коли війна ще не вносила корективи у порядок денний української політики, тим не менш її завдання продовжують втілюватись. Так, у рамках реалізації Стратегії Нацсоцслужбою проведено зустріч з представниками інститутів громадянського суспільства щодо розробки типової місцевої програми розвитку волонтерства. Також розпочато роботу з розробки концепції загальнодержавної програми розвитку волонтерства. Спільно з організаціями, які залучають до своєї діяльності волонтерів, та волонтерами-практиками підготовлено матеріали, що включають питання щодо теоретичних основ волонтерської діяльності в Україні, форм волонтерства та їх організації, волонтерського менеджменту тощо⁴⁴.

Серед практичних кроків у цьому напрямку назвемо декілька. Міністерством молоді та спорту з метою популяризації волонтерської діяльності серед молоді створена Національна волонтерська платформа.

Національна поліція розробила та розповсюдила на офіційних вебсайтах МВС та Нацполіції рекомендації щодо запобігання виникненню передумов учинення правопорушень у сфері благодійної та волонтерської діяльності, надання послуг і пільг з метою підтримки міжсекторальної

⁴³Питання Радника – уповноваженого Президента України з питань взаємодії з громадськими об'єднаннями та добровольчими формуваннями, які беруть участь у забезпеченні національної безпеки : Указ Президента України від 1 березня 2022 року № 86/2022 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/2022#Text>

⁴⁴Інформація про виконання у I-II кварталах 2023 року плану заходів з реалізації до 2024 року Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів від 14.02.2023 р. № 160 [електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik2018/rubrik_spryiannia/info%20stratagy_2023_1-2.pdf

співпраці, спрямованої на запобігання та протидію шахрайству й іншим зловживанням, а також відповіді на найбільш актуальні проблемні питання у цій сфері⁴⁵.

Реалізація Стратегії знаходиться під постійним спостереженням Уряду країни. На Урядовому порталі відкрито опцію "Громадянське суспільство і влада", яка надає інформацію з нормативно правової бази, що забезпечує взаємодію уряду і громадянського суспільства та містить посилання на кращі практики та рекомендації у сфері демократії участі та механізмах участі громадян у процесі прийняття політико-управлінських рішень. На порталі присутня інформація щодо реалізації всіх класичних механізмів взаємодії влади і громадськості.

Задля підтримки діалогової взаємодії з громадськістю на сайті працюють пряма телефонна лінія, опції "особистий прийом громадян", "звернення громадян", міститься контактна інформація та положення щодо норм доступу до публічної інформації. Надані посилання на телефонні "гарячі лінії" центральних та місцевих органів виконавчої влади. Отже, сайт "Урядовий портал" повною мірою забезпечує рівень інформування, консультування та діалогу уряду з громадськістю.

Важливим кроком у посиленні взаємодії влади з громадянським суспільством під час правового режиму воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України став вже згаданий вище Указ Президента України від 1 березня 2022 року № 86/2022 "Питання Радника – уповноваженого Президента України з питань взаємодії з громадськими об'єднаннями та добровольчими формуваннями, які беруть участь у забезпеченні національної безпеки". Основні завдання Радника, згідно Указу Президента України – налагодження ефективної взаємодії громадян, громадських об'єднань, добровольчих формувань, що утворилися або самоорганізувалися для оборони України та добровільно беруть участь у

⁴⁵Інформація про виконання у I-II кварталах 2023 року плану заходів з реалізації до 2024 року Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів від 14.02.2023 р. № 160 [електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik2018/rubrik_spryiannia/info%20stratagy_2023_1-2.pdf

забезпеченні національної безпеки, обороні та захисті держави, зі Збройними Силами України, іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами⁴⁶.

Щодо ключових характеристик діяльності організацій громадянського суспільства в Україні протягом 2022-2023 рр., то зазначимо, що високий рівень самоорганізації українського суспільства під час війни є своєрідним феноменом і з точки зору реакції громадян на зовнішні загрози власній безпеці, і з позицій політичної науки в розрізі характеристик і властивостей демократичного устрою.

Від початку повномасштабного вторгнення на територію України росія веде неперервні бойові дії, спрямовані на знищення Української держави. За цей період приклади громадянської активності, яка зростає, в обороні країни стали для всього світу взірцем військової, економічної, інституційної стійкості. В умовах війни Україна змогла довести свою спроможність гуртуватись у справі боротьби за свою незалежність. Українське суспільство, продемонструвавши рівень адаптивності й ініціативності, якого із різних причин не вдалося досягнути на Заході, перевершило очікування західних політиків та експертів.

Напрями діяльності організацій громадянського суспільства в умовах повномасштабного російського воєнного вторгнення: протягом 2022 – на початку 2023 рр. неурядові організації опікувалися питаннями, пов'язаними з поточними викликами соціальної, безпекової, гуманітарної ситуації, спричиненої російським воєнним вторгненням. Як свідчать результати соціологічних опитувань, протягом періоду, про який ідеться, спостерігаються помітні зміни пріоритетів діяльності ОГС (див. Додаток А).

Зокрема, посилилася діяльність у сферах: допомоги армії, ветеранам (із 21,9 до 43,2 %); допомоги жертвам війни і переселенцям (із 17,5 до 43,2 %);

⁴⁶Питання Радника – уповноваженого Президента України з питань взаємодії з громадськими об'єднаннями та добровільними формуваннями, які беруть участь у забезпеченні національної безпеки : Указ Президента України від 1 березня 2022 року № 86/2022 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/2022#Text>

ненабагато збільшилася діяльність, спрямована на допомогу вразливим верствам населення, людям з інвалідністю (із 11,5 до 12,0 %).

Соціологічні опитування засвідчують, що в 2022 – на початку 2023 рр. 77 % опитаних серед представників неурядових організацій України так або інакше допомагали ЗСУ⁴⁷. Переорієнтація активності відбулася завдяки попереднім важливим напрямам діяльності, які організації хочуть поновити згодом.

Попри режим воєнного стану спостерігається співпраця з органами влади, діяльність консультативно-дорадчих структур. За даними Кабінету Міністрів України, станом на кінець I кварталу 2023 р. громадські ради діяли при 65 органах виконавчої влади (див. Додаток Б).

Самі представники ІГС оцінюють діяльність неурядових та благодійних інституцій позитивно. Наприклад, 81,6 % опитаних оцінили діяльність громадських організацій / благодійних фондів (ГО / БФ) задовільно та цілком задовільно до початку вторгнення (24 лютого 2022 р.), а після вторгнення росії цей показник становить 90,1 % (спостерігається зростання позитивних оцінок). Також ГО / БФ переконані, що на момент повномасштабного російського воєнного вторгнення громадянське суспільство впливало на загальний стан справ в Україні. Зокрема, переважають середні оцінки, але 37,7 % респондентів указують на сильний та дуже сильний вплив, 20,1 % – на слабкий вплив або його відсутність⁴⁸.

Залучення громадян до діяльності інститутів громадянського суспільства: громадяни України, незважаючи на виклики воєнного часу та безпекову ситуацію, долучаються до діяльності інститутів громадянського суспільства, роботи в громадах, де вони проживають. Відповідна динаміка більша, ніж у попередні роки. Так, за результатами проведених у липні – червні 2023 р. досліджень, протягом останнього року 31 % опитаних брали

⁴⁷Стан розвитку громадянського суспільства в Україні (2022–2023 рр.) : аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан та ін.] ; за ред. В. Г. Потапенка, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан. – Київ : НІСД, 2023. – С. 14.

⁴⁸Громадянське суспільство України в умовах війни. Звіт за результатами дослідження : грудень 2022 – січень 2023. – Київ, 64 с. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://surl.li/fhfqf>

участь у заходах громадських організацій та рухів, спрямованих на розв'язання важливих питань. До волонтерства час від часу долучаються 43 % респондентів, 6 % – на постійній основі, 6 % – планують брати участь. Крім того, 82 % опитаних висловлюють готовність особисто долучатись до вирішення важливих питань життєдіяльності громади в майбутньому⁴⁹.

За результатами спільного соціологічного опитування Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центру Разумкова (грудень 2022 р.), українці в різний спосіб долучалися до волонтерської допомоги Силам оборони України чи співгромадянам: хтось допомагав фізичною роботою (трохи більше 10 %); майже 31 % опитаних допомагали фінансово; 20,2 % респондентів надавали обидва види допомоги. Приблизно 15 % учасників опитування не долучалися до такої допомоги, але планують⁵⁰ (див. Додаток В та Г).

Нині в експертному середовищі досить активно обговорюються різноманітні моделі повоєнного відновлення України. Створюють такі програми і стратегії як зарубіжні дослідницькі центри, так і українські аналітичні структури (переважно недержавні експертні об'єднання).

У цьому аспекті варто звернути увагу на результати громадської думки щодо участі населення в реалізації планів з відновлення. Згідно з даними опитування Соціологічної групи «Рейтинг» (лютий 2023 р.) респонденти, відповідаючи на запитання: «Хто має визначати пріоритетні напрями реконструкції вашого міста / селища / громади?», зазначили, що це мають бути: громадяни міста / селища / громади у спосіб опитування (54 %); місцева влада (37 %); міжнародні організації (18 %); міжнародні експерти, призначені центральною владою (9 %); центральна влада (9 %)⁵¹.

⁴⁹Громадянське суспільство України в умовах війни. Звіт за результатами дослідження : грудень 2022 – січень 2023. – Київ, 64 с. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://surl.li/fhfqf>

⁵⁰Стан розвитку громадянського суспільства в Україні (2022–2023 рр.) : аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан та ін.] ; за ред. В. Г. Потапенка, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан. – Київ : НІСД, 2023. – С. 14.

⁵¹Всеукраїнське опитування Міжнародного республіканського інституту (IRI) / Соціологічна група «Рейтинг». 2023. Лют. [електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ratinggroup.ua/research/ukraine/national_survey_of_ukraine_iri_february_2023.html

Рівень довіри громадян до організацій громадянського суспільства: організації громадянського суспільства мають високий рівень довіри. Відповідна тенденція зберігається в Україні протягом багатьох років. Результати соціологічного дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» та Центру Разумкова (серпень 2022 р.)⁵² свідчать, що 65 % респондентів довіряють громадським організаціям (баланс довіри – 44 %), 85 % – волонтерським організаціям (баланс довіри – 77 %).

Для порівняння: станом на серпень 2022 р. найбільший позитивний баланс довіри мали: ЗСУ (91 %); ДСНС (82 %); Національна гвардія (81 %); волонтерські організації (77 %); Державна прикордонна служба (74 %); добровольчі загони (73 %); Президент України (71 %) ⁵³. Отже, волонтерські організації посідали четверте місце за рейтингом довіри населення серед державних органів і соціальних інститутів.

Згідно з даними дослідження «Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2022 роках», проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), довіра до волонтерів за період грудень 2021 – грудень 2022 рр. зросла із 68 до 84 %, а баланс довіри із +57 % збільшився до +81 %⁵⁴ (див. Додаток Д).

Це один із найвищих рівнів позитивного ставлення населення до складників суспільних інститутів. Регіональний розподіл рівня довіри до інституту волонтерства свідчить, що жителі всіх регіонів одностайні в позитивному ставленні до діяльності волонтерів.

Підсумовуючи вищезазначене можна констатувати, що не зважаючи на певні проблеми, що існують у практиках взаємодії суспільства та влади, у ситуації повномасштабної військової агресії громадянське суспільство України, проявив кращі риси українського національного характеру,

⁵²Довіра до держави : як зберегти національну єдність заради перемоги / Фонд «Демократичні ініціативи». 2022. 15 верес. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberegiti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi>

⁵³Стан розвитку громадянського суспільства в Україні (2022–2023 рр.) : аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан та ін.] ; за ред. В. Г. Потапенка, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан. – Київ : НІСД, 2023. – С. 19.

⁵⁴Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2022 роках. КМІС. 2023. 13 січ. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1174&page=4>

виступило партнером держави, сприяючи органам влади в оперативному вирішенню проблем, які ті не в змозі були вирішити в стислі терміни в умовах воєнного стану. Нині громадяни демонструють високий рівень довіри до органів громадянського суспільства. Якщо у довоєнний період цей рівень був помірним, то у воєнний час завдяки своїй ефективності органи громадянського суспільства опинились серед лідерів громадської довіри. І про це свідчать надані людьми високі оцінки значущості органів громадянського суспільства та їхньої ефективності

2.3 Пріоритети підтримки громадянського суспільства в Україні

Врахування ролі громадянського суспільства у різних сферах суспільного життя, створення сприятливих умов для його розвитку та налагодження взаємодії з його інститутами – це важливе завдання органів державної влади, органів місцевого самоврядування.

Починаючи з 2007 року, відбувається становлення окремого напрямку державної політики, спрямованого на створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства. Незважаючи на це, все ж деякі проблеми не отримують належної уваги, а розпочаті позитивні зміни потребують подальшого розвитку.

Власне, Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки – це один з ключових інструментів для змін. Мусимо визнати, що на сьогоднішній день нові форми громадянської самоорганізації на крок випереджають готовність і здатність державних органів налагоджувати рівноправне партнерство з громадянським суспільством.

Національна стратегія розвитку громадянського суспільства на 2021-2026 роки (далі – Стратегія) спрямована на визначення комплексу взаємопов'язаних стратегічних завдань діяльності держави у сфері сприяння

розвитку громадянського суспільства до 2026 року⁵⁵.

За мету Стратегія має створення сприятливих умов для розвитку громадської ініціативи та самоорганізації, формування та діяльності інститутів громадянського суспільства, налагодження взаємодії між громадянами, згаданими інститутами та органами державної влади, органами місцевого самоврядування.

Стратегічні напрями:

1. Забезпечення ефективних процедур громадської участі у формуванні та реалізації державної політики на національному та регіональному рівнях, вирішенні питань місцевого значення.

2. Створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку інститутів громадянського суспільства.

3. Стимулювання участі інститутів громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України⁵⁶.

Отже, якісним результатом законодавчих змін стало зміцнення інституційних спроможностей громадських організацій в адвокатуванні інтересів громадянського суспільства під час розроблення нормативно-правових актів. Так, рівень прозорості та інклюзивності процесу підготовки Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки суттєво підвищився, адже більшість завдань, пріоритетів та очікуваних результатів базувалися на пропозиціях, зазначених у Kartі правових реформ для громадянського суспільства. Логічним завершенням такої співпраці стало підписання Президентом України у вересні 2021 р. Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2021-2026 роки, що увібрав більшість ініціатив громадського сектору.

⁵⁵Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки : Указ Президента України від 27.09.2021 р. №487/2021 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/documents/4872021-40193>

⁵⁶Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки : Указ Президента України від 27.09.2021 р. №487/2021 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/documents/4872021-40193>

Організації громадянського суспільства (ОГС) вносять свою лепту у побудову більш легітимних і підзвітних держав, що веде до зміцнення соціальної згуртованості та більшої відкритості демократії.

Згідно з баченням ЄС, до ОГС входять усі недержавні некомерційні структури, які за своєю ідеологією є неупередженими і ненасильницькими. Люди об'єднуються в ОГС для досягнення загальних цілей і ідеалів, будь то політичні, культурні, соціальні чи економічні. ЄС дорожить організаціями громадянського суспільства в їх різноманітності і взаємодіє з ними, висловлюючи свою прихильність соціальним змінам і фундаментальним цінностям⁵⁷.

Це бачення було покладено в основу послання Європейської Комісії Європарламенту та Раді Європи від 2012 року. Послання має назву "Коріння демократії та сталий розвиток: залучення Європи до питань громадянського суспільства в зовнішніх відносинах"⁵⁸. В документі пропонується розширений і більш стратегічний підхід до взаємодії ЄС з громадянським суспільством в країнах третього світу.

Послання передбачає три основні пріоритети:

1. Активізувати зусилля задля створення сприятливих умов для діяльності ОГС.
2. Сприяти змістовній і структурованій участі ОГС у внутрішній політиці, циклах програм ЄС та міжнародних процесах.
3. Підвищити спроможність місцевих ОГС більш ефективно виконувати свої функції як незалежних учасників процесу розвитку⁵⁹.

Маючи на меті втілити ці пріоритети в конкретні стратегії, у посланні рекомендовано розробити Дорожні карти для взаємодії з громадянським

⁵⁷ Потенціал громадянського суспільства України серед пріоритетів нової Дорожньої карти ЄС [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://euprostit.org.ua/stories/135284>

⁵⁸ Коріння демократії та сталий розвиток : залучення Європи до питань громадянського суспільства в зовнішніх відносинах [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM%3A2012%3A0492%3AFIN%3AEN%3APDF>

⁵⁹ Коріння демократії та сталий розвиток : залучення Європи до питань громадянського суспільства в зовнішніх відносинах [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM%3A2012%3A0492%3AFIN%3AEN%3APDF>

суспільством в масштабах країни. Таким чином, в 2014 році в усьому світі було докладено зусиль для розробки цих Дорожніх карт для країн ЄС.

Дорожні карти передбачають:

- Аналіз поточної ситуації.
- Оцінку участі ЄС-ГС на сьогоднішній день.
- Перелік пріоритетів для взаємодії ЄС з громадянським суспільством.
- Цілі, результати і дії.
- Інформаційна панель з результатами та показниками процесу для моніторингу прогресу⁶⁰.

Перша Дорожня карта для України охоплювала період з 2014 по 2017 рік і передбачала 8 довгострокових пріоритетів співробітництва і координації. До числа пріоритетів входило створення сприятливих умов, аналіз політичної діяльності, легітимність, Угода про асоціацію, конфлікти, підзвітність, права людини, економічний розвиток і багато інших галузей, питань, що стосуються ОГС.

Дорожня карта Європейського Союзу для взаємодії з громадянським суспільством в Україні на 2018-2020 роки визначала чотири пріоритетні напрями: сприятливе середовище, діалог між громадянським суспільством і урядом, потенціал громадянського суспільства та підтримка громадянського суспільства з боку ЄС.

Оновлений проект документа підготовлений експертами Проекту ЄС після серії зустрічей та обговорень з ключовими громадськими організаціями. Дорожня карта була затверджена у Брюсселі. Документ включає аналіз ситуації та ключові виклики, визначає задачі та кроки, які потрібні для створення більш сприятливого середовища для громадського сектору.

⁶⁰ Потенціал громадянського суспільства України серед пріоритетів нової Дорожньої карти ЄС [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://euprostitir.org.ua/stories/135284>

Серед чинників, які все ще перешкоджають функціонуванню громадянського суспільства в Україні це, по-перше, безперервний тиск та численні напади на активістів неурядових організацій, а також відсутність належного розслідування цих випадків. А по-друге – законодавчий, адміністративний, фіскальний та судовий тиск на діяльність організацій громадянського суспільства. Незважаючи на численні звернення донорської спільноти, закон про електронні декларації для антикорупційних організацій досі не скасований.

Дорожня карта ЄС для громадянського суспільства ставить дуже подібні цілі щодо розвитку сектору як і Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства. Особливо це стосується частини створення сприятливого регуляторного поля для громадських організацій та участі громадянського суспільства у процесі формування державної політики. Це означає, що зусилля Українського уряду та ЄС спрямовані в одному напрямку.

Що показує досвід інших країн, які скористалися такою картою? Наприклад, деякі організації розвинули мережу та включилися у процес моніторингу уряду. Також цей документ допоміг у фасилітації діалогу між громадянським суспільством та урядами. І уряди впровадили багато елементів з Дорожньої карти у свої стратегії з розвитку громадянського суспільства. Або ж вони покращили структури для діалогу – запровадили різні інституції для підтримки громадянського суспільства.

На важливість наявності такого документу вказує, зокрема, досвід Хорватії. Хорватія стала членом ЄС у 2013 році. Вона була останньою зі списку країн-кандидатів. І якщо ви поговорите з хорватськими колегами (представниками громадських організацій), то вони скажуть вам, що їхнє життя було б набагато легшим, якби вони мали такий документ, коли вступали до Євросоюзу. Бо цей документ зорієнтовує, що має бути, щоб створити середовище, в якому можна діяти ефективно та продуктивно.

2022 рік для українського громадянського суспільства став одним зі стовпів, на яких втрималася українська державність і які дозволили дати відсіч російським окупантам. Не зважаючи на російську агресію, в Україні продовжується впровадження реформ, які необхідні для євроінтеграції та повоєнного відновлення.

На підтримку цих зусиль спрямовано новий проєкт «Європейське відродження України: ініціатива громадянського суспільства для стійкості та відновлення», який впроваджуватиметься за фінансової підтримки Європейського Союзу Міжнародним фондом «Відродження». Проєкт має за мету посилити внесок українського громадянського суспільства в політичний діалог щодо інтеграції України в ЄС, підтримку суспільної стійкості під час війни та підготовку до післявоєнного відновлення⁶¹.

Україна невпинно рухається до ЄС, попри усі виклики війни. Значну роль у цьому русі вперед відіграє громадянське суспільство. Цей новий проєкт покликаний підтримати його під час війни, зберегти результати його роботи за минулі роки та посилити його внесок у євроінтеграційні процеси. Проєкт також спрямований на відновлення України – як підготовку до нього зараз, так і на конкретні дії після перемоги України.

Проєкт триватиме два роки і має дві основні задачі:

- розширювати можливості громадських організацій та ініціатив, аби вони могли внести суттєвий внесок у зміцнення суспільної стійкості, розумну та активну відбудову та післявоєнне відновлення України;
- посилювати роль, спроможність та залучення громадянського суспільства до просування інтеграції України до ЄС і підтримки проведення необхідних реформ⁶².

Європейський Союз приділяє значну увагу допомозі українським організаціям громадянського суспільства (ОГС), особливо ж – у нинішній

⁶¹ Новий проєкт за підтримки ЄС підсилить роль громадянського суспільства у відновленні та євроінтеграції України [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/>

⁶² Новий проєкт за підтримки ЄС підсилить роль громадянського суспільства у відновленні та євроінтеграції України [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/>

час, коли точиться боротьба з російським агресором за саме існування України та її демократичне європейське майбутнє.

Підтримка та розвиток незалежних медіа всіх рівнів, від національних до локальних, теж в пріоритетах Європейського Союзу, адже їхня роль, як носіїв правдивої інформації, особливо відчутна у надскладні часи гібридної агресії, яка ведеться значною мірою на інформаційному фронті⁶³.

Українські громадські організації можуть використовувати гранти на власний розсуд, щоби захистити країну від агресора. Українське громадянське суспільство показало неймовірне диво, швидко адаптувавшись до нових умов і ставши партнером уряду в обороні держави. Європейським Союзом 2022 року виділено 60 мільйонів євро на гранти організаціям громадянського суспільства та медіа в Україні. ОГС в Україні на протязі 2022 року отримали близько 800 грантів.

Європейський Союз надає допомогу ОГС на всій підконтрольній Україні території, при чому ще й нарощує її. Безповоротну допомогу від Євросоюзу вже отримали сотні організацій, що діють у царинах захисту прав людини, осіб з особливими потребами, жінок, молоді, дітей, ЛГБТ-спільнот, тимчасово переміщених осіб, соціально вразливих груп, гендерної рівності, а також у сферах розвитку екологічних, підприємницьких, сільськогосподарських, енергетичних, спортивних, молодіжних, туристичних та інших ініціатив.

Станом на другий квартал 2024 року в Україні діє 56 грантових проєкти у сфері підтримки ОГС із загальним фінансуванням Євросоюзу в сумі понад 101 мільйон євро. У межах діючих грантових проєктів впроваджуються 1877 субгрантові проєкти. Переважну більшість із загальної кількості субгрантів отримали окремі активісти (1277) та місцеві ОГС (269). У середньому, мінімальна сума гранту ЄС становить близько 299 тисяч євро, максимальна – 10 мільйонів євро. Лідером з отримання грантів та супутніх субгрантів ЄС є організації громадянського суспільства Київщини (339

⁶³ Разом діємо. Разом ми – Європа [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eu4ukraine.eu/whats-happening-ua/campaigns-ua/together-we-act/together-we-act.html>

проектів), а також Харківської (162 проекти), Львівської (171 проект) та Сумської (164 проекти) областей. Також активними у реалізації грантових проектів за підтримки Євросоюзу є Донецька (107 проектів), Чернігівська (104 проекти), Закарпатська (89 проектів), Миколаївська (75 проектів) та Херсонська (33 проекти) області⁶⁴.

Особливо потребують всебічної потужної підтримки медія, як невід’ємна частина громадянського суспільства, яка допомагає протидіяти ворожій пропаганді, забезпечувати доступ до об’єктивної і актуальної інформації, захищати права людини, боротися з корупцією, розбудовувати та зміцнювати національні демократичні інститути.

В умовах російсько-української війни відчувається погіршення ситуації із доступом до інформації та свободою слова, також викликають занепокоєння морально-психологічний стан працівників медіа-сфери та безпека їхньої діяльності.

Підвищення обізнаності і медіаграмотність відіграють величезну роль у боротьбі з дезінформацією. Вже в березні 2022 року ЄС було накладено санкції на прокремлівські канали поширення дезінформації та маніпулювання інформацією, а також активи кремля. Вільні, незалежні і професійні медія, які публікують правдиві історії, загалом сприяють зміцненню демократії та стійкості України.

Власне, і тому ЗМІ та журналісти в Україні, в умовах нинішніх викликів і загроз, відчувають підтримку Європейського Союзу. До прикладу, на протязі кількох останніх років фінансову допомогу від ЄС обсягом понад 15 мільйонів євро отримали понад 150 ЗМІ різних рівнів⁶⁵.

І цей перелік є далеко не вичерпним, він зазнає постійного оновлення та доповнення завдяки вже діючим та новим програмам допомоги Європейського Союзу для Української держави. Крім того, до нього ще

⁶⁴ Разом діємо. Разом ми – Європа [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eu4ukraine.eu/whats-happening-ua/campaigns-ua/together-we-act/together-we-act.html>

⁶⁵ Разом діємо. Разом ми – Європа [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eu4ukraine.eu/whats-happening-ua/campaigns-ua/together-we-act/together-we-act.html>

можна додати багаточисленні перепрофільовані проєкти, діючі за фінансової підтримки ЄС.

У Києві 9 травня 2024 року, у День Європи, відбувся EuroSummit громадських організацій. Більше 200 представників громадських організацій, експерти, активісти, представники влади, зокрема Уряду та Верховної Ради України, а також партнери України з Євросоюзу об'єдналися задля напрацювання спільного вектору роботи у процесі набуття Україною членства в ЄС.

Отже, не зважаючи на війну росії проти України, нашою державою проводиться робота над відновленням та впровадженням реформ у межах підготовки до членства в ЄС. Українським суспільством демонструється стійкість, життєздатність та непохитна воля до демократії, прав людини і європейських цінностей. Українці на цьому шляху підтримувалися і надалі будуть підтримуватися Європейським Союзом, бо співпраця з громадянським суспільством – це ключовий пріоритет для ЄС. Саме тому ЄС в Україні проводить роботу з громадянським суспільством у всіх секторах та по всій країні.

РОЗДІЛ 3

ОПТИМІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

3.1 Формування ефективної моделі партнерства публічної влади та громадянського суспільства

Є чимало проблем розвитку громадянського суспільства в Україні, у результаті яких спостерігається відсутність ефективного громадського контролю за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Також недостатня практика залучення громадськості до формування та реалізації державної політики і вирішення питань місцевого значення.

Благодійні організації не мають ефективних стимулів з боку держави, зокрема податкових органів, вони обтяжені бюрократичними процедурами, спостерігається відсутність дієвого механізму захисту від шахрайства та інших зловживань у сфері благодійництва.

У більшості організацій громадянського суспільства відсутній доступ до державної фінансової підтримки, бо її обсяг обмежений. Конкурсні процедури не є прозорими, надаються необґрунтовані переваги окремим видам організацій громадянського суспільства. Реалізація програм, які розробляються організаціями громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка держави, ускладнюється надмірно короткими строками, на протязі яких вона надається, та необґрунтованими обмеженнями на види витрат, що можуть бути профінансовані за рахунок бюджетних коштів.

Спостерігається відсутність стимулів щодо здійснення організаціями громадянського суспільства підприємницької діяльності, що спрямовується

на вирішення соціальних проблем (соціальне підприємництво). Такі організації дуже рідко долучаються до надання соціальних послуг зі сприяння у працевлаштуванні та професійної підготовки соціально вразливих верств населення.

Відсутньою є єдина державна інформаційно-просвітницька політика щодо сприяння розвитку громадянського суспільства.

Побудова громадянського суспільства – це запорука становлення демократії в державі. Державна політика має за завдання створення політико-правових умов, які б зміцнювали громадянське суспільство; ця політика держави повинна б сприяти становленню громадських організацій як повноцінних учасників у вирішенні соціально-економічних та соціокультурних питань.

Як зазначає Л.А. Мельник, ефективна взаємодія інститутів громадянського суспільства з державою дасть можливість поступово обмежити державне втручання в економічне і соціокультурне життя громадян⁶⁶.

На сучасному етапі характерною є активізація процесу визнання офіційної ролі громадянського суспільства у становленні та розвитку різних моделей соціальної демократії. Зокрема, урядами багатьох країн Європейського Союзу для формального підтвердження такого визнання були прийняті документи, в яких основний наголос робився на необхідності подальшої інституціоналізації взаємовідносин між "державним сектором" та "третім сектором", бо така співпраця вигідна для обох сторін. З одного боку, завдяки ній відбувається активніше залучення громадян до системи публічної політики та управління (передусім на місцевому й регіональному рівні), з другого – держава змушена розробляти нові механізми взаємодії з

⁶⁶ Мельник Л.А. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства : проблеми та стратегічні напрями / Л.А. Мельник / Державне управління : удосконалення та розвиток. – 2019. – № 2 [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/30.pdf

інститутами громадянського суспільства, які частково звільняють державу від надання окремих послуг населенню⁶⁷.

В Україні, попри відповідне нормативно-правове забезпечення державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства, спостерігаються суттєві розбіжності між формальною інституціоналізацією та реальною активністю громадянського суспільства, а саме реальними можливостями контролювати і впливати на процес вироблення й прийняття політичних рішень, визначати складові соціальної політики, виступати сферою проведення діалогу між зацікавленими сторонами тощо.

Створення ефективної системи взаємовідносин, що ґрунтується на поєднанні зусиль держави, бізнесу і громадянського суспільства, ґрунтуючись на адекватних та об'єктивних засадах, є одним із ключових напрямів модернізації сучасної системи державного управління. Співпрацю інституцій громадянського суспільства і бізнесу повинна розглядатися як важливий показник їх здатності не просто співіснувати поруч із цим сектором, а й залучати підприємницькі структури до фінансування власної діяльності та встановлювати взаємовигідні ділові відносини.

Як зазначається в науковій розробці "Взаємодія держави і суспільства в процесах публічної політики", увага повинна акцентуватися на понятті державно-приватного партнерства, найпоширенішою практикою використання якого є його вузьке та широке розуміння, відповідно як довгострокового, урегульованого договором, співробітництва між державою і приватним сектором, з метою виконання суспільних завдань, яке охоплює весь життєвий цикл відповідного проекту: від планування до їх експлуатації, включаючи технічне обслуговування; та поняття "публічно-приватного партнерства" як механізму, що охоплює всі форми кооперації між державою і

⁶⁷ Взаємодія держави і суспільства в процесах публічної політики : наук. розроб. / авт. кол. : С.О. Телешун, І.В. Рейтерович, С.В. Ситник [та ін.]. – К. : НАДУ, 2013. – С. 23.

приватним сектором, які знаходяться в полі між вирішенням завдань, що традиційно відносяться до компетенції держави⁶⁸.

Між державою та інститутами громадянського суспільства взаємовигідне партнерство є можливим лише за умов паритетного діалогу, і тому набуває актуальності проблема знаходження новітніх засобів комунікації і відповідної інтеракції. Щоб оптимізувати функціональну дієздатність громадянського суспільства ефективно взаємодіяти з державою, слід його забезпечити відповідними законодавчими і контролюючими ініціативами та реальним правом моніторингу діяльності владних інституцій.

Засади самоорганізації, саморегуляції, пропорційності, взаємоінтеграції мають бути основою розвитку функціональної взаємодії держави та громадянського суспільства.

Щоб створити ефективні партнерські відносини між громадянами і владою, необхідно постійно аналізувати проблеми, що виникають під час такої співпраці, оцінювати їх, розвивати взаємодію, співробітництво і взаємну відповідальність; налагоджувати двосторонній зв'язок, спрямований на спільний пошук шляхів вирішення найактуальніших проблем; забезпечувати довіру з боку громадян до влади. Дієвий інструмент підтримки діалогу влади з громадськістю – це обласні цільові програми сприяння розвитку громадянського суспільства та співпраці органів влади з громадськістю, що мають за основне завдання створення умов для розвитку громадянського суспільства та налагодження співпраці влади та громадськості.

Як зазначає О. Хуснутдінов, в процесі організації партнерства між владою та третім сектором необхідно налагоджувати більш тісну взаємодію в таких напрямках:

1) оцінка соціально-економічної ситуації на місцях (у місті, регіоні тощо);

⁶⁸ Взаємодія держави і суспільства в процесах публічної політики : наук. розроб. / авт. кол. : С.О. Телешун, І.В. Рейтерович, С.В. Ситник [та ін.]. – К. : НАДУ, 2013. – С. 29.

2) розвиток громадських структур, покликаних вирішувати питання обміну інформацією, експертизи законотворчих проєктів, обговорення адміністративних рішень, громадських ініціатив (з цією метою треба створювати Ради громадсько-політичних організацій спільно з органами виконавчої влади; при місцевих адміністраціях – громадські ради з функціями експертів законотворчих ініціатив);

3) прийняття владою курсу конструктивного співробітництва з усіма об'єднаннями та організаціями, незалежно від їхньої політичної орієнтації;

4) підготовки та складання угод по взаємодії з усіх напрямів політичної та економічної практики, створення атмосфери соціального партнерства;

5) розроблення нормативно-правової бази розвитку третього сектору на всіх рівнях⁶⁹.

Взаємовідносини між громадянським суспільством і державою покликані забезпечити: для громадянського суспільства – рівну правову захищеність усіх його соціальних прошарків із боку держави, безумовну перевагу основ, що консолідують у громадському житті, його безконфліктність, структурованість і політичну упорядкованість (усі суперечки вирішуються у рамках чинних законів), режим громадянського миру і злагоди, загальний захист суспільства як цілісного, соціально диференційованого, саморегулюючого організму від негативного впливу зовнішніх чинників і, нарешті, контроль суспільства над державою, прозорість і підзвітність діяльності його структур; для держави – адекватне втілення прав людини в юридичні норми і механізми захисту цих прав, що унеможлиблює політичний волюнтаризм владних структур, соціальну і національну дискримінацію, панування права в усіх сферах життя, формування оптимальної, самодостатньої системи державно-політичних інститутів, створення умов для продуктивної законотворчої діяльності,

⁶⁹ Хуснутдінов О. Соціальне партнерство між органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями як можливість і здатність самоорганізації громадян / О. Хуснутдінов [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/socialne-partnerstvomizhorganami-miscevogo-samovrja/>

результати якої відповідають інтересам людини і втілюються у повсякденному житті через потужний виконавчий механізм, ефективний поділ усіх гілок влади.

У період повномасштабного російського воєнного вторгнення на тлі екзистенційних загроз існуванню Української держави сформувався критичний запит щодо організаційної спроможності громадянського суспільства до спротиву агресорові та залучення самоорганізаційного потенціалу ОГС до відновлення України. Задля вжиття всіх необхідних заходів з організації дієвої протидії ворогові та подолання наслідків війни необхідно налагодити злагоджену взаємодію між усіма суб'єктами суспільно-політичних відносин, і насамперед – із розгалуженою мережею громадянських активностей⁷⁰.

Спільна позиція ІГС України та іноземних донорів щодо пріоритетних напрямів відновлення України від наслідків війни охарактеризована в програмному документі «Підтримка організацій громадянського суспільства в Україні», який упроваджується за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ та міжнародного розвитку Великої Британії та виконується Crown Agents у партнерстві з International Alert, Optima Group, а також у співпраці з Crown Agents in Ukraine.

На підтримку діяльності ІГС України спрямована діяльність Програмного фонду відновлення та реконструкції, який здійснює фінансову підтримку ОГС України за результатами розгляду на конкурсних засадах проданих ними проєктів, особливо на місцевому рівні, «з використанням підходу гендерної рівності та соціального залучення».

На думку розробників вищезазначеного програмного документа, відновлення України від наслідків війни – термінова діяльність ІГС за фінансової підтримки іноземних донорів, що спрямована, зокрема, на вирішення нагальних потреб людей з обмеженими можливостями, надання

⁷⁰Стан розвитку громадянського суспільства в Україні (2022–2023 рр.) : аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан та ін.] ; за ред. В. Г. Потапенка, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан. – Київ : НІСД, 2023. – С. 83.

допомоги під час їхнього переміщення до тимчасового притулку або забезпечення їх житлом. Проте під реконструкцією України вбачається (відповідно до змісту цього документа) діяльність на довгострокову перспективу, що дозволить створити кращі умови для вразливих груп у розбудові соціальної згуртованості та їхньої інтеграції в місцеві громади відносно безпечніших західних і центральних регіонів України. У документі наведено приклади такої діяльності, як-от: створення умов для розширення економічних можливостей жінок (на практиці спостерігається збільшення обсягів фінансової допомоги іноземних донорів для жінок-підприємців), проведення адвокасі-кампаній, відкриття молодіжних центрів та закладів для людей з інвалідністю, збільшення робочих місць для людей з інвалідністю, захист і підтримка національних меншин⁷¹.

ОГС України в умовах повномасштабної російської збройної агресії, системних бойових дій, обстрілів і ракетних ударів по цивільно-промисловій інфраструктурі населених пунктів не полишали своєї роботи для здобуття перемоги над російськими загарбниками. Водночас сучасний стан українського громадянського суспільства потребує подальшого розвитку з метою підвищення його спроможностей для долучення до роботи за всіма напрямками всеохопного та багатоцільового національного Плану відновлення України, який складається з 15 національних програм і спрямований на реалізацію 580 проєктів протягом 2023-2025 рр. (850 проєктів – на наступні десять років)⁷². За такої ситуації ОГС України спільно з представниками органів державної влади та органів місцевого самоврядування, бізнесовими структурами, засобами масової комунікації беруть активну участь у загальній публічній дискусії щодо визначення пріоритетних напрямів залучення самоорганізаційного потенціалу та організаційних можливостей громадянського суспільства зі спрямування

⁷¹Підтримка проєктів, спрямованих на відновлення та реконструкцію України. Портал «ГУРТ». 2023. 09 січ. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://gurt.org.ua/news/grants/83471/bull/>

⁷²План відновлення України. Візія відновлення України : «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій». [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://recovery.gov.ua/>

громадянських активностей на потреби відновлення України від наслідків війни, проводять з цією метою низку міжнародних і всеукраїнських конференцій, громадських форумів, круглих столів та інших заходів

Отже, слід розробляти шляхи ефективного проведення діалогу органів влади з громадськістю на принципах партнерства, довіри, прозорості, відкритості та взаємоповаги, зокрема у сфері реалізації державних цільових програм, обласних програм сприяння розвитку громадянського суспільства. Запровадження Національного плану відновлення України, відповідного спрямування національних програм для досягнення ключових результатів у подоланні руйнівних наслідків війни сьогодні супроводжується посиленням взаємодії місцевої влади, бізнесу (передусім малих підприємств, сімейного бізнесу) та громадських об'єднань, що втілюється в роботі з підготовки та підписання спільних документів (меморандумів) про співпрацю між ними.

3.2 Аналіз закордонного досвіду державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства

Як зазначає С.В. Матяж, вивчення та впровадження ефективних моделей зарубіжного досвіду – це важливий чинник побудови демократичної держави у період трансформаційних процесів, особливо при переході від тоталітарної форми правління до демократії. У багатьох з розвинених демократичних країн є значний досвід щодо взаємодії органів державної влади з громадськістю на засадах побудови взаємної довіри з метою досягнення соціальної інтеграції, покращення умов життя і сталого розвитку суспільства⁷³.

В країнах Європи на сучасному трансформаційному етапі громадські організації дедалі більше набувають статусу майже рівноправних партнерів державних структур у суспільному житті, отримуючи при цьому всезростаючу підтримку, як з боку як держави, так і громадян. Країни

⁷³ Матяж С.В. Європейський досвід розвитку та функціонування інститутів громадянського суспільства / С.В. Матяж // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. – Сер. : Політологія. – 2014. – Т. 230, Вип. 218. – С. 28.

Європейського Союзу долучають громадські об'єднання до формування та реалізації державної політики в усіх сферах життєдіяльності. Натомість, інститути громадянського суспільства в Україні ще не є дієвим інструментом вираження та захисту суспільних інтересів й інтересів громадянина, зокрема.

Громадянське суспільство та публічне управління існують у межах єдиного комунікаційного поля. Вони перебувають у тісній взаємодії, незважаючи на розходження їх структури (ієрархічної та мережевої), циклічності дії, функцій, за самою природою і досвідом історичного розвитку. Саме цим забезпечується реалізація основної суспільної функції – функції розвитку суспільства⁷⁴.

Вагомим завданням побудови взаємодії недержавних інституцій з органами влади, як відзначає А.О. Галай, є розвиток використовуваних та постійне розширення кола можливих форм такої співпраці⁷⁵.

Практичні взаємовідносини органів публічного управління та інститутів громадянського суспільства, на сучасному етапі розвитку демократичних країн, ґрунтуються на численних формах взаємодії між ними. Як зазначає І.В. Балута, такі форми доволі різноманітні, а конкретні їх види залежать від особливостей національної правової системи та політичних традицій⁷⁶.

В більшості європейських країн, варто зазначити, уже сформована нормативна база, що визначає основні умови функціонування громадських організацій. Головне її завдання, на думку Д. Горелова, полягає в чіткому окресленні основних ролей, принципів і механізмів співпраці між органами влади та організаціями громадянського суспільства⁷⁷.

⁷⁴Суспільство та влада : механізми взаємодії : навчально-методичні матеріали / А.М. Михненко, С.О. Кравченко, І.В. Пантелейчук та ін. – Київ : НАДУ, 2013. – 80 с.

⁷⁵Галай А.О. Зміст та форми взаємодії громадських організацій з державними інститутами / А.О. Галай // Право та управління. – 2012. – № 3. – С. 91.

⁷⁶Балута І.В. Форми взаємодії неурядових організацій з органами публічного управління / І.В. Балута // Теорія та практика державного управління. – 2017. – № 1(56). [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-1/doc/1/07.pdf>.

⁷⁷Горелов Д. Державне фінансування громадських організацій : зарубіжний досвід та рекомендації щодо впровадження в Україні. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень / Д. Горелов [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old2.niss.gov.ua/articles/811/>

Основними формами взаємодії громадянського суспільства з органами влади в країнах Європейського Союзу, на думку Б.Б. Мельниченка, є: надання соціальних послуг, соціальне підприємництво, забезпечення права на доступ до публічної інформації, проведення публічних консультацій, здійснення громадської експертизи, ведення громадського моніторингу, утворення консультативно-дорадчих органів. Також популярна форма взаємодії громадянського суспільства та влади – краудсорсинг (залучення людських можливостей в online-просторі для спільного вирішення певних проблем чи втілення проєктів)⁷⁸.

Існує в Європейському Союзі та в його країнах-членах широкий спектр офіційних інституцій (організацій, правових і регуляторних норм) і неформальних механізмів, якими користуються органи влади, щоб забезпечити консультації та участь громадськості та громадських об'єднань у розробленні й реалізації державної політики⁷⁹.

Протягом останніх двадцяти років багатьма країнами світу було прийнято той чи інший політичний документ, який дотичний до розвитку громадянського суспільства та сектору ОГС. Ці документи знаходяться у діапазоні від взаємних угод між урядами (Велика Британія, Хорватія) чи парламентами (Естонія) та ОГС, до паралельних угод з урядом та парламентом (Латвія) і до односторонніх стратегій, прийнятих урядом (Угорщина, Польща, Данія, Чехія). Значна частина цих країн такі політичні документи переглядали або поновлювали; у деяких випадках (Угорщина, Естонія) такий перегляд планувався, в інших державах це було пов'язано зі зміною уряду (особливо у випадку Великої Британії) або з коригуванням графіку реалізації (Польща). Хорватією стратегію громадянського суспільства досі не переглянуто. Новими країнами-членами ЄС перегляд

⁷⁸Мельниченко Б.Б. Європейський досвід взаємодії органів публічного управління та інститутів громадянського суспільства / Б.Б. Мельниченко // Юридичний науковий електронний журнал. – №1/2021. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/46>

⁷⁹Самойленко Л.Я. Впровадження європейських стандартів у вітчизняну практику державного управління / Л.Я. Самойленко // Інвестиції : практика та досвід. – 2013. – № 12. – С. 124–127.

також пов'язаний з програмним циклом національних планів розвитку (як у Польщі та Латвії)⁸⁰.

Успішними демократичні перетворення можуть бути тоді, коли є своєрідне підґрунтя у вигляді розвинених інститутів громадянського суспільства, що діють за принципами демократичного узгодження інтересів між групами, а також визнання й впровадження постулатів європейської ідентичності⁸¹. Стрижневе завдання науково-практичної діяльності в Україні – це вирішення проблеми ефективної реалізації взаємодії органів державної влади та громадських організацій в умовах демократизації всіх сфер суспільного життя.

Країни Європейського Союзу останнім часом значно переосмислили роль громадянського суспільства, хоча механізми залучення і визнання важливості громадянського суспільства були ще закладені в основоположні договори ЄС від самого початку.

Економічний ефект від реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства стає все помітнішим, оскільки саме недержавні організації створюють 3-9 % ВВП розвинених країн (5 % у Бельгії, 7,9 % у Канаді)⁸²; у громадському секторі країн ЄС є працевлаштованими від 4,4 % до 14 % працездатного населення; у громадському секторі країн ЄС працюють у 10 разів більше осіб, ніж у легкій промисловості, та у 5 разів більше, ніж у харчовій промисловості; громадські організації у країнах Центрально-Східної Європи залучають утричі більше внутрішніх та зовнішніх інвестицій у соціальну сферу, ніж державні та комунальні установи соціального спрямування; внесок недержавних організацій у ВВП країн ЄС зростає вдвічі швидше, ніж внесок легкої

⁸⁰ Халецький А.В. Зарубіжний досвід взаємодії органів державної влади з громадянським суспільством / А.В. Халецький // Вивчення та впровадження в Україні іноземного досвіду удосконалення діяльності органів влади: VII міжнар. наук.-практ. конф., Полтава, 28 листопада 2012 р. – Ч. II. – Полтава : Полтавський нац. техн. ун-т імені Юрія Кондратюка, 2012. – С. 57–58.

⁸¹ Основні засади діяльності прес-служб органів державної влади та місцевого самоврядування : світовий та український досвід: наук.-метод. видання / Під наук. керівн. О.С. Поважного. – Донецьк : Донецький держ. ун-т управління, 2011. – С. 12.

⁸² Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : аналітична доповідь, підготовлена за участі А. Красносільської та М. Лациби (Український незалежний центр політичних досліджень) [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/XXI-e3446.pdf>.

промисловості; громадянським суспільством створено у світі понад 25 млн. оплачуваних робочих місць (найбільша транснаціональна корпорація створює 3,5 млн. робочих місць)⁸³.

Простежується тенденція зростання частки бюджетної підтримки структур самоорганізації громадян у країнах з розвинутими традиціями місцевої демократії. Наприклад, у Великій Британії у 2010-х роках започаткована урядова програма "Grassroots Grants", через яку надаються бюджетні кошти, спрямовані на підтримку організацій та ініціатив, які вирішують проблеми місцевих спільнот⁸⁴. Також фінансуються органи самоорганізації державними та комунальними грантами та іншими ресурсами, які надаються для виконання державних та муніципальних контрактів. Поширеною є практика, коли органами влади повністю делегують неурядовим організаціям вирішення певних соціальних проблем та фінансують їх діяльність.

Щоб врегулювати проблеми існування малих, а, отже, незабезпечених ресурсами громад, у різних країнах використовують відмінні інструменти: у Польщі – стандарт, що територія локальної спільноти повинна мати достатній потенціал для надання громадських послуг і її межі можуть бути зміненими лише рішенням національного парламенту, у Болгарії – норма, що мінімальна кількість жителів має складати 6 тис. осіб, Естонії – 3,5 тис., Латвії – 5 тис., Угорщині – 3 тис. осіб⁸⁵. Окрім того, наприклад, у Естонії держава підписує контракт з місцевими спільнотами, надаючи їм пріоритетну бюджетну підтримку, зокрема, для реалізації великих інфраструктурних проектів⁸⁶. У країнах, що досягли успіху щодо приєднання до європейської

⁸³ Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : аналітична доповідь, підготовлена за участі А. Красносільської та М. Лациби (Український незалежний центр політичних досліджень) [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/XXI-e3446.pdf>.

⁸⁴ Лендьял М.О. Правові можливості для формування допоміжних рівнів та органів самоорганізації у країнах Європи : досвід для України : Аналітична записка [електронний ресурс] / М.О. Лендьял. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/952/>.

⁸⁵ Лендьял М.О. Правові можливості для формування допоміжних рівнів та органів самоорганізації у країнах Європи : досвід для України : Аналітична записка [електронний ресурс] / М.О. Лендьял. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/952/>.

⁸⁶ Municipalities Consolidation in Armenia: Preliminary Study, Yerevan 2008 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.logincee.org/file/16045/library>.

спільноти, для стимулювання консолідації використовувалися дотації з бюджету та різноманітних фондів, ініціатив Європейського Союзу, зокрема у формі підтримки спільних проектів.

Країни Центральної Європи, як зазначає М.О. Лендшел, інституалізували практику формування допоміжних органів самоврядування, які створюються у підпорядкованих територіальних одиницях єдиних територіальних громад (населених пунктах, сільських округах, районах); органів територіального громадського самоврядування; громадянських ініціатив, які вирішують локальні проблеми, пов'язані, в першу чергу, з захистом території від будівництва небажаних виробничих та інфраструктурних об'єктів, благоустроєм громад, дозвіллям населення, підвищенням інвестиційного іміджу спільнот, їх "відродженням", боротьбою із бідністю⁸⁷.

Законодавство, наприклад, Республіки Польща, передбачає окремі правові форми місцевої самоорганізації громадян, тобто створення правових умов для формування допоміжних рівнів управління в населених пунктах, що входять до складу більших територіальних громад, які, у свою чергу, є основою для функціонування єдиних органів місцевого самоврядування.

Реєстрація недержавних організацій в Болгарії відбувається безкоштовною і триває не більше місяця, але існує конституційна заборона на реєстрацію антиліберальних організацій.

Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія, Словаччина і Чехія законодавчо виділили спеціальну категорію – недержавні організації, що мають велике суспільне значення, "які реалізують суспільний інтерес". Їх завдання полягає

⁸⁷ Лендшел М.О. Правові можливості для формування допоміжних рівнів та органів самоорганізації у країнах Європи : досвід для України : Аналітична записка [електронний ресурс] / М.О. Лендшел. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/952/>.

в наданні допомоги різним верствам суспільства у вирішенні соціальних проблем, а державі – у виконанні соціальних функцій⁸⁸.

Отже, громадянське суспільство європейського взірця в Україні можливо встановити тільки через політичну реформу, яку має ініціювати власне політична еліта. Внутрішнє усвідомлення необхідності змін в політичній системі та зовнішні геополітичні важелі мають стати факторами такого реформування. Якщо послідовно провести таку реформу, то Українська держава має шанс прискорити реалізацію концепції "ширшої Європи".

⁸⁸ Матяж С.В. Європейський досвід розвитку та функціонування інститутів громадянського суспільства / С.В. Матяж // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Кієво-Могилянська академія"]. – Сер. : Політологія. – 2014. – Т. 230, Вип. 218. – С. 29–30.

ВИСНОВКИ

У сукупності одержані результати магістерського дослідження щодо обґрунтування ролі громадянського суспільства в забезпеченні ефективності публічного управління, дали змогу сформулювати низку висновків і рекомендацій, що мають теоретичне і практичне значення:

– *розкрито основні підходи щодо визначення сутності громадянського суспільства та його інститутів*: громадянське суспільство є системою суспільних відносин, спрямованих на мобілізацію та захист суспільством та його представниками, як індивідуальними, так і колективними, своїх легітимних прав та інтересів у всіх сферах суспільного та державного життя. В ідеалі громадянське суспільство розглядається як суспільство, в якому існують розвинені економічні, культурні, правові, соціальні відносини між його індивідами. Основою розвинутого громадянського суспільства є активна діяльність інститутів громадянського суспільства, під якими розуміють суб'єктів, якими в процесі своєї діяльності формуються суспільні відносини, що спрямовуються на утвердження громадянського суспільства;

– *проаналізовано нормативно-правову базу розвитку громадянського суспільства в Україні*: правову основу державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства становлять такі документи: Угода про асоціацію з ЄС (глава 26 "Співробітництво з питань громадянського суспільства" Розділу V); Стратегія сталого розвитку "Україна – 2020", згідно якій громадянському суспільству надано статус рівноправного партнера з державою та бізнесом у проведенні реформ; Національна стратегія у сфері прав людини, стратегічною метою якої задекларовано забезпечення сприятливого правового середовища для ефективної участі громадянського суспільства в управлінні державними

справами; Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки, яка зумовлена необхідністю створення державою сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, різноманітних форм демократії участі, налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Існуючі форми взаємодії органів влади та інститутів громадянського суспільства необхідно вдосконалювати та вносити відповідні зміни до нормативно-правових актів з метою запровадження більш чіткого та імперативного порядку врахування ініціатив громадянського суспільства у діяльності органів виконавчої влади;

– *охарактеризовано механізм взаємодії органів публічної влади та громадянського суспільства:* становлення, існування та розвиток громадянського суспільства – це один із головних векторів української політики, оскільки громадянське суспільство насамперед забезпечує відтворення соціального життя. Формування громадянського суспільства є надзвичайно складним процесом. Справжнє громадянське суспільство може існувати лише в державі, яка має ефективну та конкурентноспроможну, соціально-однорідну економіку, яка складається з вільних громадян і будується на засадах толерантності, відповідальності, вміння йти на компроміси. Процеси розвитку громадянського суспільства і розбудови держави мають бути синхронними. При цьому державні інститути повинні нести подвійний тягар, забезпечуючи через закони, рівні для всіх людей умови і можливості, нормальне функціонування громадянського суспільства. На конституційному рівні необхідно закласти якісно нову модель правової організації життя людини і суспільства, за якої весь державний і суспільний механізм необхідно спрямовувати на здійснення і захист прав та свобод людини. Розвиток інституту громадянських ініціатив групового та індивідуального характеру належить до найбільш значних перспектив взаємодії влади та громадянського суспільства в Україні. Цей механізм покликаний забезпечувати активну участь громадян у процесі управління

суспільством та державою. Взаємодію влади та громадянського суспільства активно мають підтримувати владні структури. Державною владою має заохочуватися активна участь громадян в управлінні державою, прийнятті державних рішень, у тому числі на локальному рівні влади. Державна влада має впливати на населення, спонукаючи його до прояву активної життєвої позиції за умов сучасного суспільства. Повинна розвиватися політична культура громадян, яка здатна забезпечити реальність представництва інтересів населення у процесі державного управління;

– *висвітлено співпрацю громадянського суспільства з органами публічного управління під час війни*: не зважаючи на певні проблеми, що існують у практиках взаємодії суспільства та влади, у ситуації повномасштабної військової агресії громадянське суспільство України, проявив кращі риси українського національного характеру, виступило партнером держави, сприяючи органам влади в оперативному вирішенню проблем, які ті не в змозі були вирішити в стислі терміни в умовах воєнного стану. в умовах повномасштабної російської збройної агресії, системних бойових дій, обстрілів і ракетних ударів по цивільно-промисловій інфраструктурі населених пунктів не полишали своєї роботи для здобуття перемоги над російськими загарбниками. Водночас сучасний стан українського громадянського суспільства потребує подальшого розвитку з метою підвищення його спроможностей для долучення до роботи за всіма напрямками всеохопного та багатоцільового національного Плану відновлення України. Інститути громадянського суспільства України мають набути статусу повноправних партнерів місцевої влади, бізнес-структур у реалізації стратегій, програмних грантів, комплексних планів розвитку територіальних громад на деокупованих територіях, а не бути «просто проєктованими імітаторами міжнародних неурядових організацій або постачальниками послуг»;

– *визначено пріоритетні завдання та напрями розвитку громадянського суспільства в Україні*: Національна стратегія – це

узагальнене бачення і план дій, метою якої є: створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства; налагодження ефективної взаємодії громадськості, органів державної влади та органів місцевого самоврядування на засадах партнерства; сприяння підвищенню рівня громадської активності, волонтерства та благодійництва; сприяння залученню громадськості до процесів формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення. Документ на 2021-2026 роки був затверджений у вересні 2021 року; Дорожня карта Євросоюзу для взаємодії з громадянським суспільством в Україні на 2018-2020 роки визначала чотири пріоритетні напрями: сприятливе середовище; діалог між громадянським суспільством і урядом; потенціал громадянського суспільства; підтримка громадянського суспільства з боку ЄС. Досягнення ефективної співпраці між об'єднаннями громадян та органами влади можливе, з одного боку, за умови підвищення ступеня обізнаності громадян зі своїми правами та можливостями, а з іншого – за умови використання органами виконавчої влади існуючих механізмів та інструментів зв'язків з громадськістю, а також розробки нових підходів до такого залучення. Проєкт «Європейське відродження України: ініціатива громадянського суспільства для стійкості та відновлення» спрямований на посилення внеску українського громадянського суспільства в політичний діалог щодо інтеграції України в ЄС, підтримку суспільної стійкості під час війни та підготовку до післявоєнного відновлення. Україна невпинно рухається до ЄС, попри усі виклики війни. Значну роль у цьому русі вперед відіграє громадянське суспільство. Цей новий проєкт покликаний підтримати його під час війни, зберегти результати його роботи за минулі роки та посилити його внесок у євроінтеграційні процеси. Нині ЄС не лише продовжує надавати допомогу органам громадянського суспільства на всій підконтрольній Україні території, але й нарощує її;

– *окреслено шляхи оптимізації розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні для забезпечення ефективності*

публічного управління: громадянське суспільство і держава не можуть існувати одне без одного, тому що держава здійснює вплив на суспільство, гарантуючи та закріплюючи законодавчу, виконавчу і судову гілки влади та забезпечуючи права людини та громадянина. Процесом реформи системи інститутів публічної влади передбачено суттєву активізацію участі в його здійсненні інститутів громадянського суспільства на всіх рівнях. Має поступово змінюватися тип соціальних відносин між владою і громадськістю – з відносин підпорядкування на відносини діалогу та партнерства. Конструктивні та функціональні засади мають стати ґрунтом для такої співпраці, що, своєю чергою, актуалізує потребу у виробленні дієвої системи заходів і механізмів взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування, бізнесу та інститутів громадянського суспільства з метою вдосконалення соціальної системи відповідно до публічних інтересів. Важливого значення у процесі формування і реалізації державної політики розвитку громадянського суспільства набуває досвід зарубіжних країн. Європейські країни, визнаючи роль громадянського суспільства, системно залучають об'єднання громадян до формування та реалізації державної політики в усіх сферах. За допомогою цього звільняється держава від реалізації окремих надмірно обтяжливих для неї соціальних завдань із збереженням високих соціальних стандартів для населення; підвищується якість політичних і публічно-правових рішень, бо враховуються потреби населення та альтернативні й можливі наслідки рішень; забезпечується ефективна імплементація публічно-правових рішень населенням. Громадська активність, а саме ініціативна і добровільна участь людей у виробленні політики на різних рівнях і у різних сегментах життєдіяльності суспільства, є складовим елементом демократичного суспільства. Тому вітчизняним державним інституціям необхідно підтримувати громадські ініціативи й створювати сприятливі умови для їх впровадження та реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аль-Атті І.В. Механізм формування ефективної взаємодії влади та громадськості як основи системи вдосконалення публічного управління / І.В. Аль-Атті // *Public management : concepts, paradigm, development, improvement.* – № 2. – 2022. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://doi.org/10.31470/2786-6246-2022-2-06-30>
2. Азарова Т.В. Стратегія неполітичної громадської організації під час передвиборчої кампанії / Т.В. Азарова, Л.К. Абрамова. – Кіровоград : ЦПТІ, 2001. – 120 с.
3. Артеменко І.В. Взаємодія суб'єктів формування і реалізації молодіжної політики в Україні : вибір моделі / І.В. Артеменко // *Аспекти публічного управління.* – 2017. – Том 5, № 1-2 (39-40). – С. 19–25.
4. Балута І.В. Форми взаємодії неурядових організацій з органами публічного управління / І.В. Балута // *Теорія та практика державного управління.* – 2017. – № 1(56). [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-1/doc/1/07.pdf>.
5. Бойчук М.А. Влада і громадянське суспільство : механізми взаємодії : Монографія / М.А. Бойчук. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – 211 с.
6. Бурик З.М. Питання владно-громадської взаємодії в умовах євроінтеграції / З.М. Бурик, В.В. Черняхівська // *Публічне управління та митне адміністрування.* – Спецвипуск. – 2022. – С. 18–26.
7. Ващук О.М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О.М. Ващук ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2004. – 17 с.

8. Вінніков О. Пріоритети розвитку громадянського суспільства України / О. Вінніков, М. Лациба, Л. Сідельнік, Д. Український. – К. : Укр. незалеж. центр пол. досліджень, 2008. – № 8. – С. 39–64.
9. Взаємодія держави і суспільства в процесах публічної політики : наук. розроб. / авт. кол. : С.О. Телешун, І.В. Рейтерович, С.В. Ситник [та ін.]. – К. : НАДУ, 2013. – 44 с.
10. Взаємодія держави та інституцій громадянського суспільства : Роз'яснення Міністерства юстиції України від 3 лют. 2011 р. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0018323-11>
11. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К., 2007. – 992 с.
12. Всеукраїнське опитування Міжнародного республіканського інституту (IRI) / Соціологічна група «Рейтинг». 2023. Лют. [електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ratinggroup.ua/research/ukraine/national_survey_of_ukraine_iri_february_2023.html
13. Галай А.О. Зміст та форми взаємодії громадських організацій з державними інститутами / А.О. Галай // Право та управління. – 2012. – № 3. – С. 87–98.
14. Глущенко А.В. Вплив державних органів на розвиток громадянського суспільства в Україні / А.В. Глущенко // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. – Серія "Юридичні науки". – 2013. – № 2(5). – С. 91–95.
15. Головка А.А. Взаємодія громадянського суспільства та держави в умовах сучасних інформаційних викликів / А.А. Головка // Гілея : науковий вісник. – 2016. – Вип. 111. – С. 319–312.
16. Гончарук В. Реалізація механізмів взаємодії органів влади та інститутів громадянського суспільства: виклики та перспективи / В. Гончарук // Аспекти публічного адміністрування. – Вип. 10 (5). – 2022. – С. 34–46.

17. Гончарук Т.В. Громадянське суспільство в Україні : проблеми становлення та потенціал / Т.В. Гончарук, М.Л. Шумка [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/5151>
18. Горелов Д. Державне фінансування громадських організацій : зарубіжний досвід та рекомендації щодо впровадження в Україні. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень / Д. Горелов [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old2.niss.gov.ua/articles/811/>
19. Громадянське суспільство : політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г.Ю. Васильєв, В.Д. Воднік, О.В. Волянська та ін. ; за ред. М.П. Требіна. – Х. : Право, 2013. – 536 с.
20. Громадянське суспільство в 2018-му : нові виклики, нові завдання. Публічна дискусія до 25-річчя "Демократичні ініціативи" імені Ілька Кучеріва". Київ, 6 березня 2018. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dif.org.ua/uploads/pdf/13963398165a9eef1b022177.77359526.pdf>
21. Громадянське суспільство України в умовах війни. Звіт за результатами дослідження : грудень 2022 – січень 2023. – Київ, 64 с. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://surl.li/fhfqf>
22. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства. Методичні рекомендації / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. : А.О. Красносільська, М.В. Лациба, А.В. Волошина, В.О. Купрій, Н.М. Чермошенцева, О.Л. Ващук – К. : Агентство "Україна", 2013. – 180 с.
23. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2022 роках. КМІС. 2023. 13 січ. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1174&page=4>
24. Довіра до держави : як зберегти національну єдність заради перемоги / Фонд «Демократичні ініціативи». 2022. 15 верес. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberegti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi>
25. Дяченко М.І. Взаємодія органів місцевої влади та державних органів з громадськістю регіону / М.І. Дяченко, М.О. Коваленко // Державне

управління: удосконалення та розвиток. – 2018. – № 3. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1202>

26. Євдокимова І. Тенденції розвитку громадських організацій у сучасній Україні / І. Євдокимова, І. Вітковська // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Серія "Соціологічні дослідження сучасного суспільства : методологія, теорія, методи". – Випуск 41. – 2018. – С. 42–48.

27. Європейська соціальна хартія (Переглянута) : Хартія, Міжнародний документ від 03.05.1996 № ETS N 163 [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062/page2

28. ЄС запускає комунікаційну кампанію про підтримку українського громадянського суспільства й медіа [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://euneighbourseast.eu/uk/news/latest-news/yes-zapuskaye-komunikacijnu-kampaniyu-pro-pidtrymku-ukrayinskogo-gromadyanskogo-suspilstva-j-media/>

29. Зайчук О.В. Теорія держави і права : підруч. / О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер. – 2006. [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/law /zaychuk_tdp/zmist.htm.

30. Законопроекти, що супроводжуються Реанімаційним пакетом реформ [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rpr.org.ua/draft-laws/>

31. З початку війни в Україні загинули майже 7 тис. цивільних людей – ООН. – Українська правда, 28 грудня 2022 р. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2022/12/28/7382634>.

32. Іванов М.С. Проблеми становлення громадянського суспільства в Україні : сучасна практика / М.С. Іванов // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Серія : Політологія. – 2016. – Т. 273, Вип. 261. – С. 55–60.

33. Інформація про виконання у I-II кварталах 2023 року плану заходів з реалізації до 2024 року Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки : Розпорядження

Кабінету Міністрів від 14.02.2023 р. № 160 [електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik2018/rubrik_spryiannia/info%20stratagy_2023_1-2.pdf

34. Канавець М. Сучасний стан і перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні та взаємодії органів державної влади з громадкістю / М. Канавець // Ефективність державного управління. – 2018. – Вип. 2(55), Ч. 1. – С. 153–168.

35. Ключові виклики для розвитку громадянського суспільства, 2020. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2020 році : матеріали щоріч. доп. / [Корнієвський О., Сидоренко Д., Пеліванова Н. та ін.]; за заг. ред. Ю. Тищенко, Ю. Каплан. – Київ : НІСД, 2021. – 116 с.

36. Колодій А.М. Громадянське суспільство та правова держава: проблеми та шляхи розбудови / А.М. Колодій. – Право України. – 2010. – № 7. – С. 12–17.

37. Конституційне право України / за ред. Ю.М. Тодики, В.С. Журавського. – К., 2002. – 450 с.

38. Конституційне право України / за ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики. – К. : Український центр правничих студій, 1999. – 376 с.

39. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-вр>

40. Коріння демократії та сталий розвиток : залучення Європи до питань громадянського суспільства в зовнішніх відносинах [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM%3A2012%3A0492%3AFIN%3AEN%3APDF>

41. Короткий звіт : Україна. Механізм незалежного звітування (МНЗ). Звіт за 2014-2015 рр. [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.opengovpartnership.org/sites/default/files/Ukraine_OGP%20IRM%20Report_2014-15_UKR.pdf

42. Крупник А.С. Розвиток громадянського суспільства – сучасна вимога реформування публічного управління та адміністрування : доповідь на Міжнародній конференції в ОРІДУ 28.10.2016 / А.С. Крупник [електронний ресурс] – Режим доступу : www.oridu.odessa.ua/?fil=news%2F2016%2F10%2F28%2F000

43. Крутій О.М. Діалогова взаємодія органів державної влади та громадськості: [монографія] / О.М. Крутій. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2008. – 302 с.

44. Купрій В. Залучення раціонально-критичного потенціалу організацій громадянського суспільства до творення державної політики / В. Купрій // Зб. наук. праць НАДУ / за заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К. : Вид-во НАДУ, 2005. – Вип. 2. – С. 305–311.

45. Лациба М. Розвиток громадянського суспільства. Що для цього може зробити держава / М. Лациба // Громадянське суспільство. – 2011. – № 4 (18). – С. 4–8.

46. Лендбел М.О. Правові можливості для формування допоміжних рівнів та органів самоорганізації у країнах Європи : досвід для України : Аналітична записка / М.О. Лендбел [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/952/>.

47. Лотюк О.С. Конституційні засади розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні: моногр. / О.С. Лотюк. – К. : Ліра-К, 2015. – 356 с.

48. Лясота А.Є. Сучасний стан та перспективи розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні / А.Є. Лясота // Грані. – 2018. – Т. 21, № 10. – С. 142–148.

49. Макарова І.В. Розвиток інститутів громадянського суспільства : історичні аспекти / І.В. Макарова [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-01/10mivsia.pdf>

50. Мамонтова Е.В. Співпраця громадянського суспільства з органами публічного управління під час війни : архетипні рекомендації щодо

налагодження конструктивного діалогу / Е.В. Мамонтова // Наукові перспективи. – № 5(47). – 2024. – С. 135–149.

51. Матяж С.В. Європейський досвід розвитку та функціонування інститутів громадянського суспільства / С.В. Матяж // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. – Сер. : Політологія. – 2014. – Т. 230, Вип. 218. – С. 28–31.

52. Мацьовка А. Громадянське суспільство в Україні / А. Мацьовка [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrpolitic.com/?p=13715>

53. Мельник Л.А. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства : проблеми та стратегічні напрями / Л.А. Мельник / Державне управління : удосконалення та розвиток. – 2019. – № 2 [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/2_2019/30.pdf

54. Мельниченко Б.Б. Європейський досвід взаємодії органів публічного управління та інститутів громадянського суспільства / Б.Б. Мельниченко // Юридичний науковий електронний журнал. – №1/2021. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/46>

55. Мітіс В.С. Становлення й функціонування громадянського суспільства в українських умовах / В.С. Мітін // Теорія та історія публічного управління. – Випуск 39. – 2024. – С. 28–32.

56. Національна система доброчесності : Україна 2015 р. / Звіт Transparency International Україна [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reforms.in.ua/sites/default/files/upload/docs/ti_ukraine_nis_report_2015.pdf

57. НДО у зовнішньому середовищі : організаційні проблеми та можливості розвитку : аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження, проведеного на замовлення Форуму НДО в Україні. – Київ, 2018. – 47 с.

58. Новий проєкт за підтримки ЄС підсилить роль громадянського суспільства у відновленні та євроінтеграції України [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/>

59. Основні засади діяльності прес-служб органів державної влади та місцевого самоврядування : світовий та український досвід: наук.-метод. видання / Під наук. керівн. О.С. Поважного. – Донецьк : Донецький держ. ун-т управління, 2011. – 107 с.

60. Підтримка ЄС громадянського суспільства в Україні : факти та цифри [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eu4ukraine.eu/what-we-do-ua/facts-and-figures-ua/eu-support-to-ukrainian-civil-society.html>

61. Підтримка проєктів, спрямованих на відновлення та реконструкцію України. Портал «ГУРТ». 2023. 09 січ. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://gurt.org.ua/news/grants/83471/bull/>

62. Питання Радника – уповноваженого Президента України з питань взаємодії з громадськими об'єднаннями та добровольчими формуваннями, які беруть участь у забезпеченні національної безпеки : Указ Президента України від 1 березня 2022 року № 86/2022 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/2022#Text>

63. Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 25 січня 2012 року № 32/2012 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/32/2012>

64. Політична система і громадянське суспільство : європейські і українські реалії: [монографія] / А.І. Кудряченко, В.М. Бебик, В.І. Бортніков, Ф.М. Рудич та ін. ; за заг. ред. д.і.н., проф. А.І. Кудряченка. – К. : НІСД, 2007. – 396 с.

65. Потенціал громадянського суспільства України серед пріоритетів нової Дорожньої карти ЄС [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://euprostir.org.ua/stories/135284>

66. План відновлення України. Візія відновлення України : «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій». [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://recovery.gov.ua/>

67. Пріоритети підтримки ЄС громадянського суспільства на 2018-2020 роки [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://euprostitir.org.ua/stories/136123>

68. Пріоритетні реформи – прогрес виконання задач на 2015 р [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reforms.in.ua/ua/skorkardy>

69. Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності : Закон України від 05 березня 2015 р. № 246-VIII [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/246-19>

70. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів : Закон України від 4 лютого 2016 р. № 993-VIII [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/993-19>

71. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування неприбуткових організацій : Закон України від 17.07.2015 № 652-VIII [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/652-19>

72. Про внесення змін до постанов КМУ від 5 листопада 2008 р. № 986 і 3 листопада 2010 р. № 996 : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 р. № 234 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248124741>

73. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1049 : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 194 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/194-2016-п>

74. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>

75. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України № 996 від 03.11.2010 [електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п

76. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>

77. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/393/96-вр>

78. Про ліквідацію деяких консультативно-дорадчих органів, утворених Президентом України : Указ Президента України від 28 квітня 2015 р. № 246/2015 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/246/2015>

79. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки : Указ Президента України від 27.09.2021 р. №487/2021 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/documents/4872021-40193>

80. Пропозиції до законопроекту про публічні консультації / Громадське обговорення проектів нормативно-правових актів. Громадянське суспільство і влада [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://civic.kmu.gov.ua/consult.mvc_kmu/consult/old/show_bill/3783

81. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26.02.2016 № 68/2016 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/68/2016>

82. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : аналітична доповідь, підготовлена за участі А. Красносільської та М. Лациби (Український незалежний центр політичних досліджень) [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/XXI-e3446.pdf>.

83. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : Указ Президента України від 24 березня 2012 р. № 212/2012 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/212/2012>

84. Про Стратегію сталого розвитку "Україна-2020" : Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

85. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2007 № 1035-р [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1035-2007-p>

86. Разом діємо. Разом ми – Європа [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eu4ukraine.eu/whats-happening-ua/campaigns-ua/together-we-act/together-we-act.html>

87. Разом діємо. Разом ми – Європа» / Укрінформ [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3861788-es-rozprocinae-vseukrainsku-komunikacijnu-kampaniu-razom-diemo-razom-mi-evropa.html>

88. Реєстр громадських експертиз діяльності органів виконавчої влади [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/civex/lst/7

89. Розвиток громадянського суспільства [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://astrolabium.com.ua/downloads/file/FundamentalsOfDemocracy_fragment.pdf.

90. Розвиток громадянського суспільства в Україні : аналіт. доп. / В.М. Яблонський, П.Ф. Вознюк, Д.М. Горелов [та ін.] ; за ред. О.А. Корнієвського, М.М. Розумного. – К. : НІСД, 2015. – 60 с.

91. Розвиток громадянського суспільства України в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів : аналіт. доп. / В.М. Яблонський,

О.М. Балакірєва, Т.В. Бельська [та ін.] ; за ред. О.А. Корнієвського. – К. : НІСД, 2016. – 72 с.

92. Розвиток громадянського суспільства в умовах війни : рекомендації для міжнародних партнерів [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://iaa.org.ua/articles/civil-society-development-in-times-of-war-recommendations-for-international-partners/>

93. Рудич Ф.М. Громадянське суспільство в сучасній Україні : специфіка становлення, тенденції розвитку / Ф.М. Рудич, Р.В. Балабан [та ін.] ; за заг. ред. Ф.М. Рудича. – К. : Парлам. вид-во, 2006.– 412 с.

94. Самойленко Л.Я. Впровадження європейських стандартів у вітчизняну практику державного управління / Л.Я. Самойленко // Інвестиції : практика та досвід. – 2013. – № 12. – С. 124–127.

95. Сердюк І.А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття "громадянське суспільство" / І.А. Сердюк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 2. – С. 49–54.

96. Скрипнюк О.В. Конституційне право України / О.В. Скрипнюк. – К. : ІнЮре, 2010. – 672 с

97. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / за наук. ред. О. Резніка. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2019. – 288 с. [електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/reznik.o.s/sociological-dimensions-of-civil-society-in-ukraine.pdf>

98. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні (2022–2023 рр.) : аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан та ін.] ; за ред. В. Г. Потапенка, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан. – Київ : НІСД, 2023. – 91 с.

99. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні : шлях протягом 30-ти років та ключові аспекти 2021 року : аналіт. доп. – Київ : НІСД, 2021. – 112 с.

100. Суспільство та влада : механізми взаємодії : навчально-методичні матеріали / А.М. Михненко, С.О. Кравченко, І.В. Пантелейчук та ін. – Київ : НАДУ, 2013. – 80 с

101. Тертичка В. Державна політика : аналіз та здійснення в Україні / В. Тертичка. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – 750 с.

102. Толкачов О. Громадянське суспільство в Україні : фікція чи провідник змін? / О. Толкачов // Ресурсний центр "Гурт" [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gurt.org.ua/articles/3261>

103. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27.06.2014 [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011

104. Халецький А.В. Зарубіжний досвід взаємодії органів державної влади з громадянським суспільством / А.В. Халецький // Вивчення та впровадження в Україні іноземного досвіду удосконалення діяльності органів влади: VII міжнар. наук.-практ. конф., Полтава, 28 листопада 2012 р. – Ч. II. – Полтава : Полтавський нац. техн. ун-т імені Юрія Кондратюка, 2012. – С. 57–60.

105. Хуснутдінов О. Соціальне партнерство між органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями як можливість і здатність самоорганізації громадян / О. Хуснутдінов [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/socialne-partnerstvomizhorganami-miscevogo-samovrja/>

106. Центр підтримки реформ [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://centre-reform.org/main.html>

107. Чальцева О.М. Роль громадянського суспільства у проектуванні публічної політики в Україні / О.М. Чальцева // Вісник ДонНУ імені Василя Стуса, Сер.: Політичні науки. – 2020. – С. 102–107.

108. Чистоколяний Я.В. Основні напрями розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні в трансформаційний період / Я.В. Чистоколяний // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2016. – Вип. 3. – С. 13–19.

109. Чистоколяний Я. Періодизація основних етапів становлення та розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні / Я. Чистоколяний // Історико-правовий часопис. – 2016. – № 1 (7). – С. 107–111.

110. Чумаков Д.Д. Проблема розвитку громадянського суспільства в Україні в контексті його взаємодії з інститутом держави / Д.Д. Чумаков // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2014. – № 6. – С. 131–135.

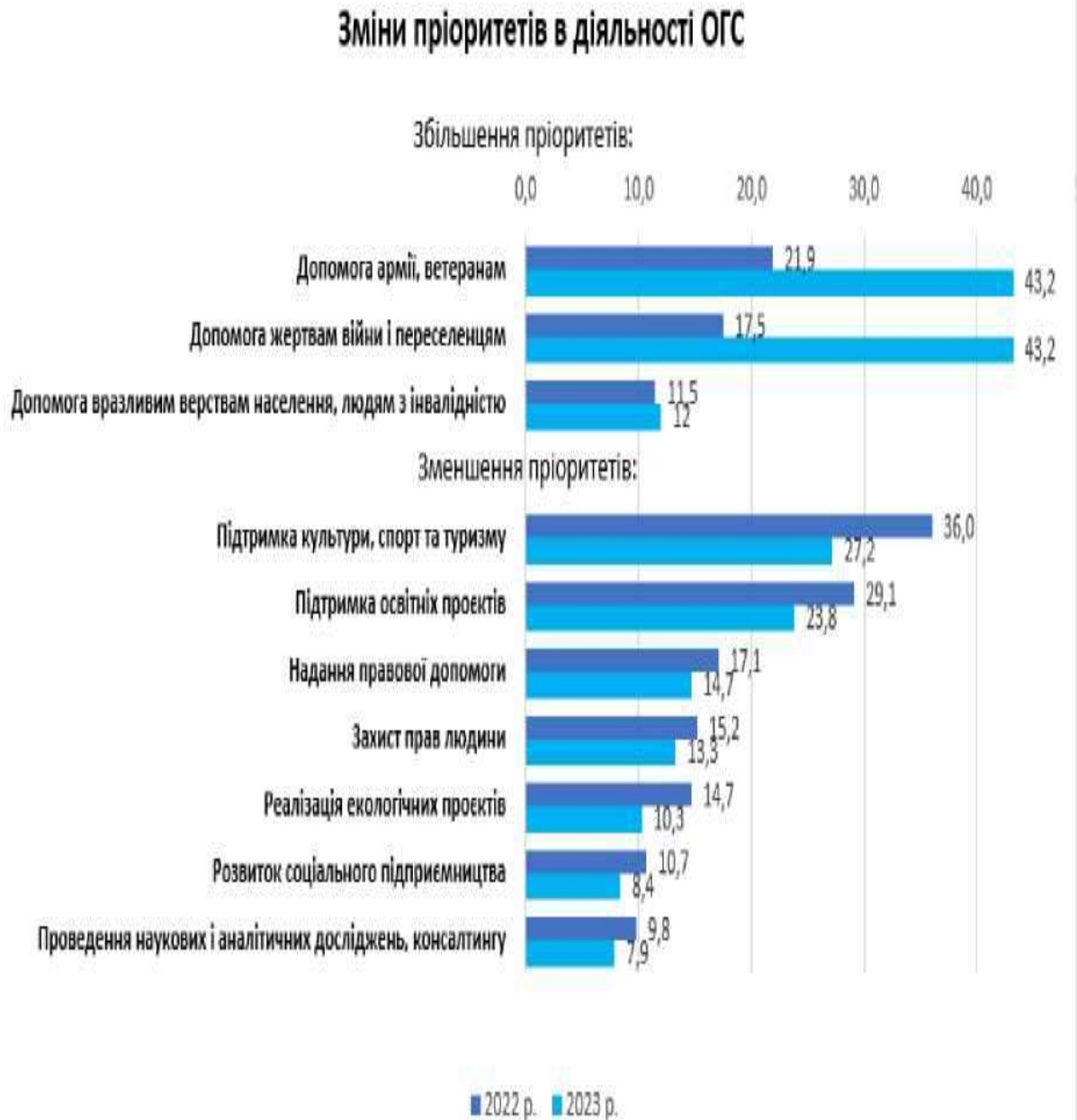
111. Шайгородський Ю. Громадянське суспільство в Україні : чинники й особливості формування / Ю. Шайгородський // Сучасна українська політика. – К. : Центр соціальних комунікацій, 2013. – Вип. №28. – С. 323–334.

112. Щетініна Т.О. Взаємодія органів публічного управління та громадянського суспільства : теоретичні аспекти / Т.О. Щетініна // Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу академії за підсумками науково-дослідної роботи в 2020 році. – Полтава, 2021. – С. 28–30.

113. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – Т. 1. А-Г. – 672 с.

114. Alexander J.C. Civil Society I, II, III : Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformations / In the book : Real Civil Society / Dilemmas of Institutionalization / Ed. By Jeffrey C. Alexander. – London : New Delhi, 1998. – 326 p.

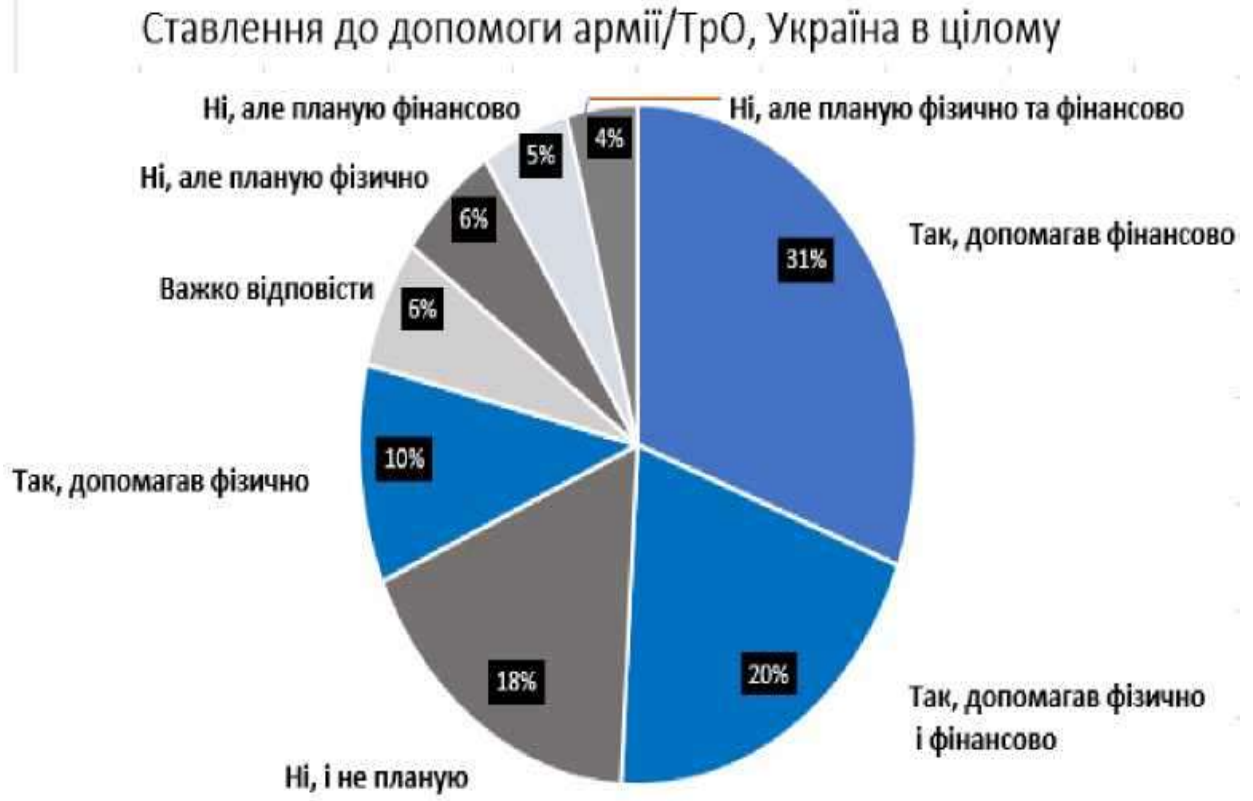
ЗМІНИ ПРІОРИТЕТІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ОГС, 2022-2023 РР., %

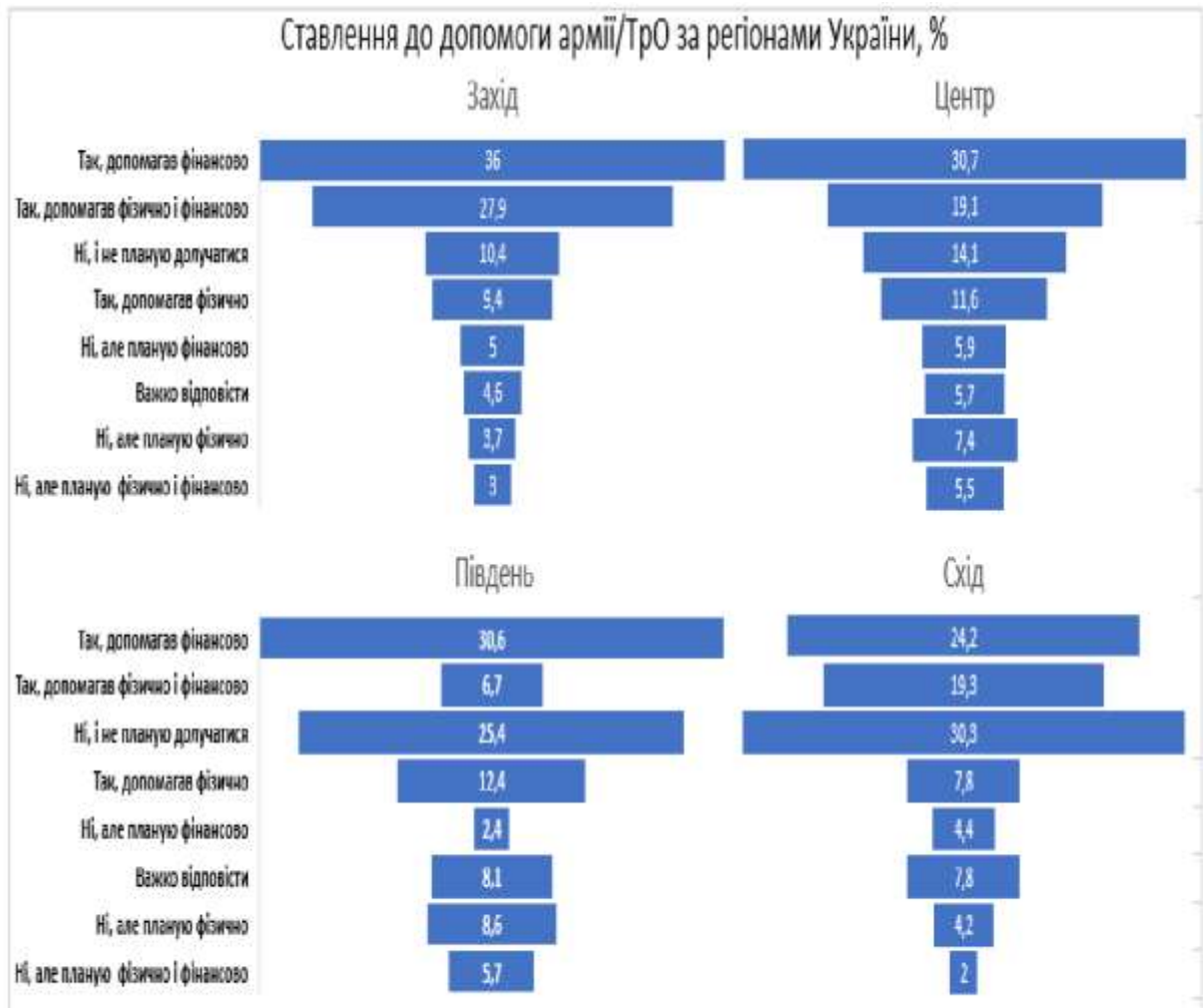
**ЧАСТКА ГРОМАДСЬКИХ РАД, ЯКІ ДІЯЛИ ПРИ ОРГАНАХ
ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У 2022 – НА ПОЧАТКУ 2023 РОКУ, %**

**ЧАСТКА ГРОМАДЯН ЗАГАЛОМ В УКРАЇНІ, ЯКІ ВИСЛОВИЛИ
СВОЄ СТАВЛЕННЯ ЩОДО УЧАСТІ У ВОЛОНТЕРСЬКІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ, ОПИТУВАННЯ, ГРУДЕНЬ 2022 РОКУ, %**

**ЧАСТКА ГРОМАДЯН У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ, ЯКІ ВИСЛОВИЛИ
СВОЄ СТАВЛЕННЯ ЩОДО УЧАСТІ У ВОЛОНТЕРСЬКІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ, ОПИТУВАННЯ, ГРУДЕНЬ 2022 РОКУ, %**

**РІВЕНЬ ДОВІРИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ДО ВОЛОНТЕРСЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ, %**

